

OSMANLI'DA MANZUM FETVÂ GELENEĞİ

Muhittin ELİAÇIK*

Özet

Fetvâ, bir meselenin hükmünün müftü (şeyhülislâm) tarafından araştırılarak verilmesi işlemidir. Yiğit, genç, kavî anlamındaki fetâ kelimesinden türemiş olan bu kelime, müşkil bir meselenin verilen cevapla güçlü bir şekilde izahının yapılmasını da anlatmaktadır. Fetvâ kitapları aynı zamanda mühim birer tarihî kaynak olup savaş, barış, islahat, hal', şekavet vs. olaylara dair birçok önemli bilgi ve belge bu kitaplardan elde edilmektedir. Osmanlı'da' yaklaşık beş asırlık bir sürede 129 şeyhülislâm görev yapmış ve verdikleri fetvâları içeren fetvâ kitapları güçlük çekilen fikhî konularda en çok başvurulan kaynakların başında gelmiştir. Şeyhülislâmın verdikleri fetvâlar genellikle Türkçe ve mensur olup, bunların arasında az sayıda, manzum hâlde verilmiş olanlarına rastlanmaktadır. Manzum hâlde verilmiş fetvâlar bir çeşni olarak şeyhülislâmın fetvâ kitaplarını süslemişlerdir. Her birisi bir divan şairi olan şeyhülislâmın kaleminden çıkmış olan bu fetvâlar, Klâsik Türk Edebiyatı'nda da bir tür olarak ele alınabilecek sayıda ve değerde bulunmaktadır. Bu makalede, tespit edilebilen bu manzum fetvâlar, kısmî bir incelemeyle birlikte dikkatlere sunulacak ve 22 manzum fetva metnine yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Fetvâ, Manzum Fetvâ, Fetvâ kurumu, Şeyhülislâm, Fetvâ kitapları.

THE TRADITION OF IN VERSE FATWA IN OTTOMANS

Abstract

Fatwa, is process of giving provision of an issue by the mufti (Shaykh al-Islam) after a research. This word is derived from the word *fetâ* which means brave, young, strong and as a term it means to reply a question on a difficult issue adequately. As a significant historical source, books of fatwas, provide very important information on documents about war, peace, reform, state, banditry, etc... A period of nearly five centuries-old who served in the Ottoman Empire and their fatwas Shaykh al-Islam 129, books containing the fatwa taken fiqh issues challenge has been the most referenced sources. Turkish, and is often prosaically Shaykh al-Islams

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, meliacik63@kku.edu.tr

their fatwas, hence they are written in verse from a small number of observed ones. Hence issued fatwas in verse almost as a condiment have decorated the books of fatwa of Shaykh al-Islams. Each one of these fatwas which had the pen of a the poet of the sofa Shaykh al-Islams, a kind of classical Turkish literature can be dealt with are numerous and value. This article will be submitted to the attention been declared to be of this fatwas.

Key words: Fatwa, fatwas in verse, institution of fatwa, Shaykh al-Islam, fatwabooks.

Giriş

İslam dünyasında dinî eserlerin de şiirle yazılması bir gelenek olup, bu gelenek büyük ölçüde çekici-özlü anlatım, ezberleme ve hatırd tutma gibi sebeplerle oluşmuştur. İslâm dünyasında üç dilde (Türkçe-Arapça-Farsça), bütün konularda yüzlerce manzum dinî eser yazılmıştır.¹ Bu konuda Selçuklu,

¹ Bu eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Sarf-nahiv sahasında Muhammed Bahşî (ö.1687)'nin *eş-Şâfiye fî-nazmi 'l-Kâfiye*'si, İbni Mâlik Muhammed bin Abdullah (ö.1273)'in nahivde *Elfiyye ve el-Kâfiyetü's-Şâfiye* manzumeleri, İbni Arabşah (ö.1451)'in meânî ve beyânda *Mir'âtü'l-âdâb*'ı, Şemseddin Ukaylî (ö.1259)'nin *Câmiu's-sagîr manzumesi*, Fahreddin Muhammed Efendi (ö.1323)'nin *nahiv manzumesi*, İbrahim ibni Süleyman Radyüddin (ö.1380)'nin *fikh manzumesi*, Dede Cengî Efendi (ö.1567)'nin *Vehbâniyye*'si, Sirozlu Hüseyin (ö.1591)'in *Dürr-i Mekkûn'u*, Abdülkadir Feyyumî (ö.1613)'nin *Ferâidü'l-Belâga*'sı, Hibrî Ali Efendi (ö.1669)'nin Türkçe *Zuhru'l-Masîr*'i, Ahmed Efendi (ö.1708)'nin *Akâid*'i, Muhammed Efendi (ö.1722)'nin *Şemâil-i Şerîf manzumesi*, Abdürrahim Efendi'nin *akâid, ferâiz, tecvid ve nahiv manzumeleri*, Abdürrahim Efendi (ö.1885)'nin *Kaside-i Nûniyye, Kaside-i Tâiyye, Şerh-i Şâfiye manzumeleri*, Endülüslü Kasım-ı Şâtîbî (ö.1194)'nin *Kaside-i Lâmiyye, Hurzü'l-emânî ve Vechü't-tehânî manzumeleri*, Ebû Hafs en-Nesefî (ö.1142)'nin *Manzûmetü'n-Nesefî fi'l-hilâf*'ı, İbnü'l-Fasîh'in *Nazmu'l-Kenz*'i, Rızâî İshak bin Hasan Tökâdî (ö.1688)'nin *Nazmu'l-ulûm ve Nazmu'l-leâlî* manzumeleri, Kadızâde Mehmed Efendi (ö.1759)'nin *Nazmu'l-akâid*'i.

Ferâiz konusunda: Abdülmuhsin Kayserî (ö.1354)'nin *Manzûmetü'l-Ferâiz*'i, Muhammed bin Mes'ûd el-Kayserî (ö.1354)'nin *Nazmü's-Sirâciyye*'si, Abdurrahman Câmî (ö.1492)'nin *Manzûme-i Ferâiz-i Sirâciyye*'si, Dursunzâde Abdullah Feyzî (ö.1610)'nin *Manzûme-i Sirâciyye*'si, Abdülmelik bin Abdülvehhab el-Fettenî'nin *Hulâsatü'l-Ferâiz*'i, Muvakkıt'ın *el-Levâmiü'z-Ziyâiyye fî-nazmi's-Sirâciyye*'si, Mollacık-zâde Mehmed Râif'in *Manzûme-i Ferâiz-i Sirâciyye*'si, Hâcibzâde Muhammed bin Mustafa el-İstanbulî'nin *Ferâiz-i Vâfiyye*'si, Filibeli Ahmed Hulusî Efendi'nin *Sirâciyye Tercümesi*, Hasan bin Nasûh el-Bosnevî'nin *Tercümetü'l-Ferâizi's-Sirâciyye*'si, Ebû Bekir Sıdkı Hafız'ın *Sirâciyye Tercümesi*, Denizlili Koralizade Esad Efendi'nin *Mir'ât-ı Ferâiz*'i (Mustafa Ergün, "Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", *Kocatepe Üniversitesi Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon, 1996, s. 2; Recep Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8, Bursa 1999, s. 231, 233).

Dil-edebiyat alanında yazılmış olan İmam Busîrî (ö.1295)'nin *Kaside-i Bürde*'si, Abdülcelil İbni Yusuf'un *Sekr-i Sâfî ve Seb'atü Ebhur'u*, Muhammed Ali Dede'nin *Gevher-i Manzûm'u*,

özellikle Osmanlı sahasında dinî-şer'î ve dinî-tasavvufî olarak iki geniş çerçevede, ayet ve hadis çevirileri, tefsir, fıkıh, kelâm, akâid, kırâat, ilmihal, mevlid, siyer, şemâil, hilye, mirâciye, esmâü'l-hüsna, kırk, yüz ve bin hadis, tasavvuf, mucize, kerâmet, tabâkat, kısas-ı enbiyâ, menâkıb-ı evliyâ, mersiye, maktel, terceme-i kaside-i Bürde ve Bür'e gibi birçok edebî tür ve şekil oluşup zengin bir dinî edebiyat ortaya çıkmıştır.² Dinî konuların manzum biçimde yazılma sebepleri “nâzımın şâir oluşu veya bu sahada eser verme arzusu, tercüme eserlerde aslının da manzum oluşu, talimî konularda manzum yazma geleneğinin mevcûdiyeti, nazire yazma geleneği, kolay okuma ve ezberleme” şeklinde sıralanmaktadır.³ Başta tefsir, hadis, fıkıh, tecvid, akâid olmak üzere her türden dinî eserde kullanılan nazımın, Osmanlı sahasında çeşitli konularda verilen fetvâlarda da uygulandığı müşahede edilmektedir. Bu uygulamanın büyük ölçüde, manzum fetvâyı veren şeyhülislâm veya müftünün şair olmasıyla ilgili olduğu dikkati çekmektedir. Ama bu, şairliği bulunan her şeyhülislâmın mutlaka manzum fetvâ verdiği anlamına da gelmemektedir. Elimizdeki bilgilere göre, divan oluşturacak kadar şii yazmış bir şeyhülislâm veya müftü hiç manzum fetvâ vermemişken, şii az ilgilenmiş bir şeyhülislâm veya müftü de birkaç manzum fetvâ verebilmiştir.⁴ Bu uygulama daha ziyade, fetvânın manzum biçimde sorulmasıyla ilgili görünmektedir. Manzum biçimde fetvâ da tabii olarak şii'den anlayan, şairliği bulunan bir şeyhülislâm veya müftüye sorulmaktadır. Dolayısıyla, bu uygulamanın kişisel tercihle sınırlı kalmış bir gelenek olarak tanımlanması daha uygundur.

Fetvâ

İslâm hukukunun Kur'ân, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dört esas kaynağı olup, bunlardan kıyas, içtihat adıyla da anılmaktadır. Her ne kadar içtihat ve fetvâ, benzer yollarla yapılmış olsa da, fetvânın daha özel bir anlam ifade ettiği görülmektedir. İchtihat, fikhî bir hükmü kaynaklarından çıkarmak iken, fetvâ ortada bulunan bir olayın hükmünün müftü tarafından araştırılıp

Abdürrahim Efendi'nin *Lügat-ı Arabiyye'si*, Sünbülzâde Vehbi (ö. 1809)'nin *Tuhfe-i Vehbi* ve *Nuhbe-i Vehbi'si* de bu eserlere ilave edilebilir.

² A.S.Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *TDAY Belleten*, 1972, s. 35-80.

³ Amil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 350.

⁴ Mesela, 16. yüzyılın önde gelen divan şairlerinden Şeyhülislâm Yahya Efendi (ö.1644)'nin fetvâlarının toplandığı kitabı taradığımızda manzum bir fetvâsının olmadığını, verdiği fetvâların da Arapça olduğunu müşahede ettik. (yazmalar.gov.tr.06 Mil Yz A 9017) Yahya Efendi'nin çağdaşı olup ondan epey de etkilenmiş olan Mehmed Bahâî Efendi ise en çok manzum fetvâsı olan şeyhülislâmdır. Şeyhülislâmlığına ramak kalmışken vefat eden Bâkî de bildiğimiz kadarıyla manzum fetvâ yazmamıştır. Şairliği çok da bilinmeyen Ebû Saîd Efendi'nin ise birkaç manzum fetvâsı vardır. Bu değerlendirmeyi tabii olarak, elde bulunan malzemeye göre yapmaktayız.

bulunarak cevaplanmasıdır.⁵ Fetvâ kelimesi, “yiğit, genç, kavî, delikanlı” anlamındaki fetâ kelimesinden türemiş olup lügatte “bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamındadır.⁶ Verilen cevapla müşkil bir meselenin güçlendirici izahı yapılmış olduğundan cevaba da fetvâ denilmiştir.⁷ Çoğulu fetâvâ veya fetâvî olup fikhî manada, fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm, hukukî ve dinî bir meselenin hâl veya beyanı konusundaki bir sualin cevabı olmaktadır. İftâ, hukukî ve dinî bir suale cevap vermek, istiftâ fetvâ istemek veya bir meselenin hukukî hükmünü müftiden sormak demektir. Hukukî hükmü sorana müstefî, fetvâ verene de müftî denir.⁸ Fetvâ kitapları yazıldıkları devrin toplum yapısını yansıtan mühim bir sosyal ve kültürel kaynak durumundadır. Fetvâ, İslâmiyet’in ilk dönemlerinden itibaren yaygınlık kazanıp zamanla orijinal şekline kavuşmuştur. İslâmiyetin ilk yıllarında halk arasındaki ilişkileri tedvin edilmiş kurallarla düzenleme mecburiyeti ortaya çıkmış, Kitap ve Sünnet’ten ictibas suretiyle tespit olunan hükümlerden meydana gelen fıkıh ilmi, kıyas ve icmâ’ın da eklenmesiyle gelişmiş ve iftâ, kanun yapma derecesinde önem kazanmıştır.⁹ Amacı dinde genişlemeyi sağlayıp zaman ve mekânda ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak olan fetvâ kurumunun, birisi dinin genel hükümlerini fer’î meselelere uygulamak, diğeri ise yeni çıkan olayları usul ve kurallar çerçevesinde örf ve maslahata göre uydurmak şeklinde iki türlü görevi olmuştur. Bunun için herhangi bir meselede ana delillerle, örf, kıyas ve istihsana dayanarak dinî hükümleri zamanın ihtiyaçlarına göre uygulamak müftülerin temel görevi olmuştur. Fetvâ kurumu bütün İslâm devletlerinde mühim bir yer tutmuş, dinî, ferdî, içtimaî, siyasî, idarî, hukukî her türlü mesele fetvânın konuları arasına girmiş, dört halifeden

⁵ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnehâl Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1996, s. 50, 57; Muhammed Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi* (Fıkıh Usulü), (Çev. Abdülkadir Şener), Ankara 2000, s. 347.

⁶ Ebu'l-Ula Mardin, “Fetvâ”, C. IV, *İA*, İstanbul 1977, s. 582; Seda Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ*, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.1; F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1982, s. 312; Ana Britannica, C. VIII, İstanbul 1988, s. 542.

⁷ Arapça’da *fetvâ* ile eş anlamlı olarak kullanılan bir de *futyâ* kelimesi olup, ikisinin etimolojisi hakkında iki görüş vardır. Birinci ve ekseriyetçe benimsenen görüş yukarıda verilen görüştür. İkinci görüş ise ibâne ve izhâr kök anlamından türediğini savunan görüştür. [Osman Şahin, *İslam Hukukunda Fetvâ Usulü*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun 2002, (Yayımlanmamış Doktora tezi), s. 16-17].

⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul 1976, C. I, s. 246, C. VII, s. 206; Fahrettin Atar, “Fetvâ”, C. XII, *DİA*, İstanbul 1995, s. 486.

⁹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, AÜHFY, Ankara 1963, s. 106; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2001, s. 94; Ebu'l-ula Mardin, a.g.m., s. 583; E. Tyan, “Fatwa”, C. II, *El*, 1965, s. 866. (Örsten, a.g.t, s.1’den)

itibaren Emevî, Abbasî ve müteakip halifeler fakîhlerin fetvâlarına büyük önem vermiş ve müftülerden görüş almadıkça büyük işlere girişmemişlerdir. Hulefa-i Raşidin döneminde kadılık ve müftülük görevleri valilerde toplanmakla birlikte ayrıca fetvâ veren müftüler de olmuş, bir süre sonra da fetvâ ve yargılama yetkileri birbirinden ayrılmıştır. Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz zamanında iftâ teşkilatı resmen kurulmuş, Memlûkler döneminde ise müftüler devlet yönetiminde etkin biçimde rol almaya başlamışlardır. Bu dönemde ayrıca, oluşturulan divanda şer'î işler hakkında fetvâ vermekle yükümlü her mezhep için farklı müftüler bulundurulmuş, bu müftüler zaman zaman sultanla beraber seferlere de katılmışlardır.¹⁰ Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde de savaş, barış, ıslahat, halifenin hal'i, eşkıyalık yapanların katli vb. olaylar fetvâ konusu olmuş ve çıkarılan örfî kanunnâmelerde şeyhülislâmın fetvâsı istenmiş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar ise idarecilerin isteği üzerine verilmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi, kayınpederi Şeyh Edebâli(ö.1326)'yi fetvâ işlerine, bacanağı Dursun Fakih'i de kazâ (yargı) işlerine bakmakla görevlendirmiş, Şeyh Edebâli'nin vefatı üzerine Dursun Fakih onun görevini de üstlenmiştir.¹² Osmanlı'da idarî sistem ve müesseseler geliştikçe XV. yüzyıl başlarında fetvâ yetkisini de haiz ve zamanla bünyesinde bir de fetvâhâne kurulan Meşihat makamı kurulmuş, taşralarda ise müftüler bu makama bağlı olarak bu işi yürütmüşlerdir.

İslâm hukukçularının fetvâ niteliğinde olan görüşlerini ihtivâ eden eserler genel olarak *Fetvâ/Fetâvâ*, *Nevâzil*, *Vâkıât*, *Mesâil*, *Es'ile-Ecvibe*, *Hizâne*, *Muhît*, *Muhtasar*, *Müntahab*, *Mesâil*, *Hulâsa* ve *Mecmûa* gibi başlıklar altında toplanmıştır.¹³ Güncel meselelerle ilgili soru ve cevapları içeren fetvâ kitaplarının konuları soru-cevap şeklinde sıralanmış ve fetvâ veren veya başkasınca fikhî baplara göre düzenlenmiştir. Fetvâ konuları hep dinî-fikhî bir çerçevede kalmayıp ibadet, ahlak ve muamelatla hiç ilgisi olmayan soruların da şeyhülislâmlarca cevaplandığı görülebilmektedir. Soru-cevap tarzında hazırlanan

¹⁰ Esra Yakut, "II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, 3/1, s. 34,35. (Örsten, a.g.t, s. 4,5'den).

¹¹ Atar, a.g.m., s. 488. (Seda Örsten, a.g.t, s.5'den)

¹² Bilindiği üzere Osmanlı ilmiyesi ahî şeyhi Şeyh Edebali'nin başkanlığında Dursun Fakih (ö.1327) ile başlamış, Davûd-ı Kayserî (ö.1351) ve Molla Fenârî (ö.1424) ile devam etmiştir. Yıldırım Bayezid döneminde ilk talebe kanunnâmesi çıkarılmış, Fatih zamanında da medreseler derecelendirilmiştir.(Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2005, s. 153-155) Osmanlı medreselerinde kitapları en çok okutulan âlimler Selçuklu dönemi âlimlerinin yanında İbni Hâcib (ö. 1248), Taftâzânî (ö. 1389) ve Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 1413) vb. âlimler olmuştur. (Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 42, 43).

¹³ Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 68.

bu kitaplar sık karşılaşılan meselelere yer verip Hanefi mezhebinde hâkim olan görüşleri yansıtılmalarından dolayı kadıların en sık başvurduğu kaynaklardan olmuş, genellikle fetvâ verenin mezhebinin kaidelerinden deliller getirilmişse de, direkt Kitap, sünnet veya diğer kaynaklardan deliller getirildiği de olmuştur.¹⁴ Bir meselenin hükmünü ana kaynaklardan çıkarmada güçlük çekildiğinde şeyhülislamların fetvâ kitaplarına başvurulmuş, bu durum da kadıların verdikleri hükmü bir şeyhülislamların fetvâsına dayandırma arzusunu ortaya çıkarıp fetvâ kitaplarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kadıların en çok başvurduğu fetvâ kitapları Ebussuud Efendi'nin fetvâları ile Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'nin (ö. 1516) *Mecmua-i İbni'l-Müeyyed*, Sadi Çelebi'nin (ö. 1538) *Fetâvâ-i Sadiyye*, Zekeriyazade Yahya Efendi'nin (ö. 1644) *Fetâvâ-i Yahya Efendi*, Balizâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1658) *Fetâvâ*, Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1687) *Fetâvâ-i Ankaravi*, Feyzullah Efendi'nin (ö. 1703) *Fetâvâ-i Feyziyye*, Menteşizade Abdurrahim Efendi'nin (ö. 1716) *Fetâvâ-i Abdurrahim*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1743) *Behcetü'l-fetâvâ*, Dürrizade Mehmed Efendi'nin (ö. 1800) *Neticetü'l-fetâvâ* adlı eserleri olmuştur.¹⁵

Fetvâ ve kazâ yakın anlamlı iki kelime olup, aralarında fetvânın kapsamının geniş, kazânın ise özel nitelikli olması, fetvâ ibadet vd. dînî hususlarda da cârî iken kazânın sadece yargı ve kanunda cârî bulunması, kazâda devlet adına hükmedilirken, iftâda ilmî bir yeteneğin bulunması, müftünün fetvâsının meselenin dinî ve vicdanî yönünü, hâkim(kadı)in hükmünün ise kazâî yönünü ilgilendirmesi gibi bakımlardan farklar bulunmaktadır.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık

Şeyhülislâm tabiri, şeyh ve İslâm kelimelerinden oluşmuş Arapça bir terkip olup, bu tabirde geçen şeyh kelimesi ihtiyar, yaşlı, başkan anlamlarını içermekte ve dinî bir rütbeyi, tarikat önderleri için kullanılan bir unvanı ve Arap dünyasında dinî yüksek okul yöneticileri için bir sıfatı da ifade etmekte ve tamlama da "İslâm'ın şeyhi, büyüğü, kıdemlisi ve yaşlısı" anlamlarına gelmektedir. Şeyhülislâm tabiri, resmi bir sıfat ve unvan olarak Osmanlı Devleti'nde karşımıza çıkmaktadır.¹⁷ Şeyhülislâm ünvanı hicri 4. asırda kullanılmış ve fukaha arasındaki ihtilafli meseleleri halletmiş olan yüksek âlim

¹⁴ Abdülkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (çev. Ali Şafak), İstanbul 1995, s.231.

¹⁵ M. Akif Aydın, *Osmanlı'da Hukuk, Osmanlı Devleti Tarihi*, C. II, Feza Gazetecilik, İstanbul 1999, s. 416.] Hayri Ergin, 18. yy. *Fetvâlarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-fetâvâ Örneği)*, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara 2006, (Yayımlanmamış Y. Lis. Tezi), s.17-18'den]

¹⁶ Nasi Aslan, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Ankara 2005, s. 73; Atar, a.g.m., s. 487, 488.

¹⁷ Mehmet Aksoy, *Şeyhülislamlıktan Bugüne Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln, 1998, s. 5.

ve fakihlere alem olmuştur.¹⁸ Osmanlı döneminden önce de İslam âlimlerine: *İmâdü'l-İslâm, Fahrü'l-İslâm, Rüknu'l-İslâm, Zeynü'l-İslâm, Şemsü'l-İslâm, Cemâlü'l-İslâm, Ziyâül-İslâm, Behâü'l-İslâm, Hüccetü'l-İslâm, Burhânü'l-İslâm, Nizâmü'l-İslâm* gibi ünvanlar verilmiştir.¹⁹ Osmanlılarda şeyhülislâmlık yaklaşık beş asır devam etmiş ve bu sürede 129 şeyhülislâmdan bazıları birkaç defa atanmak suretiyle 185 defa meşihat ataması olmuştur.²⁰ Osmanlılarda ilk olarak Elvan Fakîh şeyhülislâm ünvanıyla Rumeli'ye baş müftü tayin edilmiş; ilk devir şeyhülislâmlığıyla daha sonraları oluşan şeyhülislâmlık arasında fark oluşmuş, ilk dönem müftüleri devlet ve ilmiye teşkilatında daha ziyade manevi bir nüfuza sahipken, daha sonraki şeyhülislâmlar mutlak dînî lider olarak hâssa vezirlerinin üzerinde sadrazama yakın bir nüfuza sahip olmuşlar, hiyerarşi bakımından da ulemanın reisi sayılmışlardır.²¹ Osmanlı Devlet'inde içlerinde birçok ilim, sanat ve fikir adamı, şair, bestekâr, sözlükçü, tarihçi, hukukçu ve devlet adamı bulunan şeyhülislâmların rütbesi çok yüksek olmuş ve protokolde saltanat mührünü taşıyan vekilin dışında, diğer yetkililerden hep önce gelmişlerdir. İlmî ve askerî erkân, şeyhülislâmın elini öpmek için huzuruna gitmişler; ama şeyhülislâm büyüklerden birisinin ziyaretine gitmemiş, bazı önemli işler için görüşmek gerektiğinde veziriazam şeyhülislâmı sarayına davet etmiştir. Osmanlı devlet teşkilatında şeyhülislâmın mevki, Fatih kanunnamesinde şöyle belirtilmiştir: “Ve şeyhülislâm ulemânun reîsidür ve muallim-i sultânî dahi kezâlik serdâr-ı ulemâdur. Vezîr-i a'zamun, anları riâyeten üstüne olmak münâsibdür ammâ müftî ve hoca sâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdur ve tasaddur dahî ederler.”²² Şeyhülislâmın fetvâ verme dışında, medresede müderrislik, ramazanda padişahın huzurunda düzenlenen huzur derslerinde sure tefsir etmek, ilmiye sınıfı içinde tayin ve teftiş yapmak, padişah çocuklarının talim ve terbiyesi törenlerinde ilk dersi vermek gibi görevleri de olmuştur.²³ Klâsik dönemde devletin merkez örgütü içinde yer almayan şeyhülislâm, III. Selim, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde merkezî devlet içine çekilerek Meclis-i Meşveret ve Heyet-i Vükelâ üyesi olmuş, yeniden

¹⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., 2.bsk., Ankara 1965, s. 174.

¹⁹ İlmiye Salnamesi, İstanbul, s.304. [Mehmet Koç, *Şeyhu'l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi'nin Talak ile İlgili Fetvâları ve Tahlili*, Adana 2008, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.9'dan]

²⁰ 1424-1922 tarihleri arasında 498 yıl süren Osmanlı meşihat döneminde 54 kez aynı kişiler yeniden göreve gelmiş, en uzun meşihat süresi Ebussuud Efendi'ye (30 yıl), en kısa süre ise Memikzâde Mustafa Efendi'ye (13 saat) ait olmuş, 90 kez mükerrer atama olmuş, beş şeyhülislâm (Sunullah, Cemaleddin, Musa Kâzım, Haydarizâde İbrahim ve Mustafa Sabri Efendiler) 4-5 defa meşihat makamına gelmiştir. Bu makama yükselmiş kimselere “Meşihat Pâyesi” de verildiği de görülmüştür (*Türk Ansiklopedisi*, "Şeyhülislâm", C. XXX, s. 279).

²¹ Cahit Baltacı, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 51.

²² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1990, s. 318.

²³ Aksoy, a.g.e, 36-37. (Koç, a.g.t, s.12'den)

düzenlenen İslâm hukuk ve şer'îye mahkemeleriyle medreselere nezaret etmiş²⁴, bu durum da şeyhülislâmın fetvâ vermede eski bağımsızlığını kaybedip onay bildiren bir makam durumuna gelmesine²⁵ ve fetvânın orijinal niteliğini kaybetmesine sebep olabilmektedir. Kanuni dönemine kadar bir tür dokunulmazlığı bulunan şeyhülislâmlar bu dönemden sonra azil, katil, istifa gibi olayları da yaşamışlardır.²⁶ 1916 yılında Jön-Türk hükümeti, bütün şer'îye mahkemelerinin idaresini Adliye Nezâreti'ne, medreselerin idaresini de Maarif Nezâreti'ne vererek şeyhülislâmlık makamını sadece dinî meselelerle meşgul bir daire haline getirmek istemiştir. Şeyhülislâmlık kurumu, 1922'de Osmanlı Devleti'nin diğer bazı kurumlarıyla birlikte kaldırılmış, her ne kadar bir Şer'îye Vekâleti kurulmuşsa da, şeyhülislâmlık kurumu taklit edilmek istenmediğinden

²⁴ Yenileşme sürecinde meşihat makamı adli ve eğitim alanında birçok görev ve sorumluluk üstlendiğinden bu görevlerin düzenli yürütülebilmesi için bünyesinde: Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm-ı Şer', Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'îyye, Meclis-i Meşâyih, Meclis-i Mecelle, Meclis-i İmtihân-ı Kurrâ, Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm, Meclis-i Talebe-i Ulûm, Muallimhâne-i Nüvvâb, Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf-ı Humâyûn, Tedkîk-i Müellefât Encümeni, Teftîş-i Mesâhîf-i Şerîfe Meclisi, Sicill-i Ahvâl Şubesi gibi yeni meclisler açılmıştır (E. Yakut, *Şeyhülislâmlık-Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul 2005, s.60-70 (Örsten, a.g.t, s.60'dan).

²⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2002, s. 99; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri* (1861-1876), C.VII, Ankara 1956, s. 139.

²⁶Kanuni dönemine kadar Şeyhülislâmlar hayat boyu görevde kalırken bu dönemde ilk kez Şeyhülislâm azli yaşanmış ve Çivizade Muhyiddin Efendi, ulema arasında süregelen bir tartışmaya katılıp Mevlana ve Muhyiddîn-i Arabî gibi mutasavvıflar hakkında ağır sözler söylediğinden Ekim 1541'de padişah tarafından azledilmiştir. Ayrıca, daha önce azledilen bir Şeyhülislâmın tekrar meşihat makamına tayini de görülmeye başlanmış ve bu uygulamanın ilk ismi Bostanzade Mehmed Efendi olmuş, 3 Nisan 1589-10 Mayıs 1592 arasında görev yapıp azledildikten sonra, 11 Temmuz 1593'te ikinci kez Şeyhülislâmlığa getirilip beş yıl daha görev yapmıştır(Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 2002, s. 76). / Hamîdîzade Abdülkadir Çelebi Efendi istifa eden ilk Şeyhülislâm olup, ayrıca, Osmanlı tarihinde idam edilen üç Şeyhülislâm vardır: Ahizade Hüseyin Efendi (*IV. Murad döneminde Valide Sultan'a gönderdiği bir mektupta padişahın İznik kadısını idam ettirmesini protesto etmiş; bu sözler Ahizade aleyhtarları tarafından Şeyhülislâmın padişahu hal' düşüncesinde olduğu şeklinde yorumlanarak idam edilmiştir*), Hocasade Mes'ûd Efendi (*IV. Mehmed'in güvenini kazanarak, 1656'da Anadolu kazaskerliğinden Şeyhülislâmlığa getirilmişken, aynı yıl padişahu hal' edip Şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmak için yeniçerilerle anlaştığı yönünde söylentiler çıkınca görevinden azledilip Diyarbakır kadılığına atanmış, Diyarbakır'a giderken yollardaki eşkiyadan korunmak için kendisine muhafız toplamaya başlayınca padişaha karşı ayaklanacağı şeklinde yorumlar yapılarak katline ferman verilmiştir*), Fezullah Efendi (*II. Mustafa döneminde Şeyhülislâm olup kısa sürede padişahın desteğini kazanarak ilmiye örgütüne hakim olmuş, ama önemli makamlara çocuklarını ve yakınlarını getirmeye başlamış ve oğlu Fethullah Efendi'yi kendisine halef atamıştı. Bu durum karşısında yeniçeriler ayaklanarak II. Mustafa'yı azledip yerine III. Ahmed'i tahta çıkarmışlar, Fezullah Efendi de fetvâ alınarak öldürülmüştür*. Yakut, a.g.e, 2005, s.40 (Örsten, a.g.t, s.33'den).

bu vekâlet de 3 Mart 1924'te bir kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı haline getirilmiştir.²⁷

Osmanlı'da Fetvâ Kurumu

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmın en önemli görevi fetvâ vermek olmuştur. Osmanlı'da şeyhülislâmların verdikleri fetvâlar iki grupta toplanmış ve birinci grupta şahısların daha ziyade özel hukuk veya aile hukuku çerçevesinde sordukları icrai ve bağlayıcılığı bulunmayan soru ve cevaplar, ikinci grupta ise yerel kadılar ve devletin yetkili mercilerince müftülere ve şeyhülislâmlık kurumuna havale edilen meselelere dinî-hukukî delilleriyle birlikte verilen cevaplar yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde müftüler fetvâlarında kaynak gösterirken şeyhülislâmlar kaynak göstermek mecburiyetinde olmamışlardır. İslâmiyet'in ilk dönemlerinde herhangi bir fikhî mesele sözlü sorulup cevabı da sözlü alınmış ve cevabın yazılı olarak verilmesine pek rastlanmamış, X. yüzyıldan sonra ise fetvâlar genellikle yazılı vermeye başlanıp fetvâ makamının kurumsallaşmasına paralel olarak birtakım gelenekler oluşmuştur.²⁸ Osmanlı'da herhangi bir şahıs şer'î bir husus hakkında fetvâ almak istediğinde, Fetvâ Emîni Dairesine²⁹ müracaat ederek sualini yazıyla beyan eder, fetvâ emîni kâtibi bu suali şer'î usule göre sâkk usulüyle, özel tabirlerle kaleme alır ve buna *mesele* adı verilirdi. Meseleler, dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak eninde bir kâğıt üzerine küçük harflerle talik kırmısı hatla yazılır³⁰, meselenin az veya çok ehemmiyetine göre verilecek cevap kısaca:

²⁷ J.H.Kramers, "Şeyhülislâm", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1964, s. 488,489.

²⁸ Atar, a.g.m, s.494. (Mehmet Koç, a.g.t, s.11-12'den)

²⁹ Şeyhülislâmların fetvâ faaliyetleri büyük bir yoğunluğa erişince Kanunî'den sonra, Şeyhülislâmlığa bağlı, başkanı fetvâ emîni olan fetvâhâne adlı bir daire kurulmuştur (Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e, s.196). Fetvâ emîni, Şeyhülislâma sorulan şer'î meselelerin fetvâlarını hazırlamak, dilekçeyle gelen sorulara cevap vermek ve şer'îye mahkemelerinden verilen ilâmları incelemekle görevlendirilmiş, ama verilen fetvânın sorumluluğu Şeyhülislâma ait olmuştur. Fetvâ emînleri arasında Ataullah Mehmed Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi, Vassaf Abdullah Efendi gibi, daha sonra Şeyhülislâmlığa yükselen kimseler de bulunmuştur. Son fetvâ emîni Muğlalı Ali Rıza Efendi olup, onun zamanına kadar 69 fetvâ emîni görev yapmıştır. (Uzunçarşılı, a.g.e.,s.197; M.Z. Pakalın, "Fetvâ Emîni", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1946, s. 621; Ferhat Koca, "Fetvâhâne", C. XII, *DİA*, İstanbul 1995, s. 497; Veli Ertan, *Tarihte Meşihat Makamı, İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislâmlar*, İstanbul 1969, s.14 (Örsten, a.g.t,s.59)

³⁰ Osmanlı Şeyhülislâmlarının günümüze kadar gelen özgün fetvâları, padişah fermanları gibi dikdörtgen, uzun ve genellikle kalın kâğıtlara yazılmıştır. Özel kişilerce istenen fetvâların en yaygın ölçüsü, genişlik 9-10.5 cm.ve uzunluk 19-22.5 cm.dir. Kimisi daha geniş (12-16 cm.), daha kısa(15-17 cm.) veya daha uzun (25-31 cm.); kimisi de hacim olarak daha küçük olmuştur. Pek çok fetvâda sağ kenarda 1.5-3 cm. kadar boşluk olup, birçoğunun da arkasında çoğunlukla kağıdın sol üst köşesinde soru soranın ismi, ikametgâhı veya mesleğini bildiren kısa kayıtlar yer almıştır. Bu kayıtlardan, gayrimüslimlerin de fetvâ istedikleri tespit edilmektedir (UrielHeyd, "Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri",(çev. Fethi Gedikli), *Hukuk Araştırmaları*

vardır veya yoktur, olur veya olmaz, gelir veya gelmez, meşrudur veya meşru değildir, caizdir veya caiz değildir gibi, suale göre verilir, bazen de yine Fetvâ Kaleminden yazılıp müftü tarafından verilen cevap, gerekçeli ve izahlı olurdu. Fetvâlarda gerekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm, Rabia gibi hayali isimler kullanılır, yerine göre İslam, Hristiyan, ecnebi tüccar ve muharip olanlar için dört türlü sınıf kullanılıp her biri için hayali isimler ayrılırdı. Fetvâların altlarına şeyhülislâmın bizzat imza atmaları gerekirdi.³¹ Şeyhülislâmın fetvâlarında düzenleme yeri ve tarihi yazılmazken vilayet ve kazâm müftüleri verdikleri fetvâlarda ikametgâh, unvan ve fetvâda kullanılan kaynak eser bilgilerini bildirmek zorunda olmuşlardır. Mezhep imamları ve mezhep içinde meşhur olmuş diğer âlimlerle şeyhülislâmın fetvâları öğrencileri veya diğer ilgilenenlerce zamanla derlenip toparlanmıştır.³² Fetvâların dilinin genellikle Türkçe olduğu, XVII-XX. yüzyıllarda ise Arapça veya Farsça gibi diğer dillerde verilen fetvâların çok az bulunduğu dikkati çekmektedir.

Fetvâ Kitapları

Fetvâ kitapları, pratik hayatta karşılaşılan hukukî meselelerle ilgili sorulara verilen cevaplardan oluşmakta olup, bu eserlerde yer alan binlerce fetvâ, Osmanlı Devleti'nin asırlar boyu sosyal, ekonomik, siyasî, hukukî anlayış ve görüşlerini yansıtan tarihi birer belge ve kaynak durumundadır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait fetvâ kayıt defterlerine rastlanmasa da, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmınca verilen fetvâların kütükleri Fetvâhânedede muhafaza edilmiş, ayrıca şeyhülislâmlık makamınca hazırlatılan İlmiyye Salnâmesi'nde şeyhülislâmın bazı fetvâlarının suretleri bulunmuştur. Fetvâlar, Meşihat makamınca 3 Receb 1332 - 1 Safer 1341 (28 Mayıs 1914-23 Eylül 1922) tarihleri arasında yetmiş dokuz sayısı çıkan *Ceride-i İlmiyye* dergisinde *fetâvâ-yı şerife* başlığı altında neşredilmiş olup ve 13 Zilkade 1334 (12 Eylül 1916)'de ise bütün müftülerin verilen fetvâları *sicill-i iftâ* adlı bir deftere kaydetmeleri istenmiştir.³³ Fetvâ mecmualarının en belirgin özelliği, soru-cevap tarzında hazırlanmış olmaları olsa da, bazı fetvâ mecmualarında fetvâlar, soru-cevap olarak kaleme alınmamış; soru zikredilmeden sık karşılaşılan fikhî meselelerin cevapları, kısaca “caizdir, sahihdir, mekruhtur” veya “mekruh değildir” şeklinde verilmiştir. Fetvâ mecmualarının diğer bir özelliği ise, klâsik fıkıh kitapları

Dergisi, 9/1-3, 1995, s.291; Colin Imber, *Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation*, California 1997, s.56 (Örsten, a.g.t, s. 11'den)

³¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 200-201 (Mehmet Koç, a.g.t, s.11'den).

³² Aksoy, a.g.e. s. 36

³³ Koca, a.g.m., s. 498,499.

sistematikindeki kitâb ve bâblara göre düzenlenmiş olmalarıdır. Fakat bazı eserler, klâsik fıkıh kitaplarındaki usulü takip etmekle beraber, kitâb ve bâblar yerine, *mesâil* ve *fasıllar* bulunmaktadır. Ayrıca fetvâ mecmualarının çoğunluğunda fetvânın alındığı kaynak belirtilmekle beraber, bir kısmında sadece bazı fetvâların kaynağına işaret edilmiş, diğer bir kısmında ise kaynaklara hiç yer verilmemiştir.³⁴Çoğu defafetvâ derlemelerinin kenarlarına bazı ilave fetvâlar yazılmış olup bunlar çoğunlukla kitabın sahibince derlemeyi zenginleştirmek için kopya edilmiştir. Mesela Minkarizâde Yahya Efendi'nin fetvâlarını içeren *Fetâvâ-yı Ataullah Efendi*'nin bir nüshasında, muhtemelen önceki sahiplerince yazılmış, değişik müftülere ait yüzlerce kenar fetvâsı bulunmaktadır.³⁵ Fetvâ kitapları fıkıh kitaplarındaki³⁶ tertibe göre düzenlenmiş ve konular tıpkı fıkıh kitaplarındaki gibi: *tahâret, salât, şehâdât, zekât, savm, hac, nikâh, talâk, rıdâ...* şeklinde sıralanmıştır. Fetvâ kitaplarında en çok yer alankonuların başında *kitâbu'l-vakf* gelmekte ve bu da Osmanlı devlet yapısında vakıfların önemini gösteren bir husus olmaktadır. Bunu sırayla *talâk, bey' ü şirâ, nikâh, kazâ, muhakeme* gibi bölümler izlemektedir.³⁷Osmanlı Devleti'nde fetvâ mecmualarının sayıca fazlalığı, farklı içtihatların bulunduğu konularda verilen fetvâların değişik fetvâ mecmualarında farklı hükümlerle yer almasından kaynaklanmıştır denilebilir. Osmanlı'da' büyük müftülerin fetvâlarının derleme şeklinde toplanması, XVI. yüzyıldan itibaren olmuş ve XVI. yüzyılın en önemli fetvâ derlemelerini Ebusuûd Efendi'ye ait olanlar oluşturmuştur. Fetvâ mecmualarının büyük çoğunluğu XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazılmış olup, bu dönemde devletin geniş topraklarında yaşayan farklı dil, cinsiyet ve dinlere mensup kimseler pek çok problemin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu durumda da İslam bilginleri halkın dinî ve hukukî meselelerini çözmek için fetvâ kitapları derlemeye yönelmişlerdir.³⁸ XVII. Ve XVIII. yüzyıllarda hazırlanan fetvâ kitaplarının en meşhurları: Minkarizâde Yahya Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ataullah* olarak da bilinen *Fetâvâ-yı Minkarizâde*, Ankaralı Mehmed Emin Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ankaravî*, Çatalcalı Ali Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Seyyid Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-Fetâvâ*, Dürrîzâde Mehmed Efendi'nin *Neticetü'l-Fetâvâ* olarak

³⁴ Mustafa Şahin, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları*, Bursa 2000, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi), s. 61, 81, 85, 90, 153, 164 (Örsten, a.g.t. s.71'den).

³⁵ Ali Yayıoğlu, *Ottoman Fatwa (An Essay on Legal Consultation in the Ottoman Empire)*, Ankara 1997, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi),s. 98, 99.

³⁶ Mesela, Hanefî mezhebinde mütûn-ı sitte denilen temel fıkıh kitaplarından *el-Muhtasar, el-Hidâye, el-Vikâye, Kenzü'd-dekâyk* gibi eserler ve bunların şerh ve tercümelere.

³⁷ M. Şahin, a.g.t., s. 165.

³⁸ M. Şahin, a.g.t., s. 163,164.

sıralanabilir.³⁹ Şeyhülislâmlar arasında fetvâ mecmuasına sahip olanların sayısı, Kanunî döneminde görev yapan Sadullah Sadi Efendi'den II. Mahmut devri şeyhülislâmı Kadızâde Mehmet Tahir Efendi'ye gelinceye kadar toplam 22'dir. Ayrıca, Türk hukuk tarihinde bazı devlet adamlarının teşvik ve yardımlarıyla *el-Fetâvâ* diye adlandırılan bazı hukuk düzenlemeleri oluşturulmuş olup, bunlar bilinen fetvâ kitaplarından farklı olarak hukukun tüm hükümlerini derleyen birer hukuk külliyyatı mahiyetindedirler. Mesela Babür İmparatorluğu zamanında 1556'da hazırlanan *Fetâvâ-yı Hindiyeye* ve Çağatay Devleti zamanında hazırlanan *Fetâvâ-yı Tatarhaniye* bu tür eserlerdendir.⁴⁰

Osmanlı'da Manzum Fetvâ Geleneği

Osmanlı Devleti'nde bilhassa XVI. ve XVIII. yüzyıllarda bazı şeyhülislamların manzum fetvâ vermekle öne çıktığı ve kendilerine sorulan meseleleri manzum hâlde cevapladıkları görülmektedir. Tabii ki bu hususta ilk akla gelen, manzum soruyu şairliği bulunan birisinin sorduğu, şeyhülislâmın da buna manzum hâldekarşılık verdiği'dir. Ama, meselenin şeyhülislâmın bir arkadaşıncı, hatta şeyhülislâm(müfti)'in bizzat kendisince nazmen sorulup nazmen cevaplandığı da akla gelebilmektedir. Ama en doğrusu, meselenin manzum sorulduğu, cevabın da bilmukabele manzum verilmiş olduğudur. Şekil ve muhtevaca dikkat çekici olan bu uygulama bilhassa XVI. ve XVIII. yüzyıllarda yaygınlık kazanıp gelenek hâline gelmiş, ancak bu uygulamanın asıl sebebi büyük ölçüde, manzum fetvâyı veren şeyhülislâmın aynı zamanda şair olmasıyla ilgili bulunmuştur. Manzum hâlde fetvâ vermiş şeyhülislâmların kimliğine bakıldığında ise şair olmasının yanında, kendisinin veya baba, oğul, kardeş, amca vs. yakınlarından birisinin ünlü bir divan şairi olduğu görülmektedir. Mesela, Hoca Sadeddin Efendi, Bahâî Efendi, Ebû Saîd Efendi, Bostânzâde Mehmed Efendi ve Yenişehirli Abdullah Efendi, hem kendileri şair olan, hem de yakınlarından birçok ünlü divan şairi çıkmış şeyhülislâmlardır. Her bir sayfasında yaklaşık 15-20 fetvâ bulunan 800 sayfalık bir fetvâ kitabı tarandığında manzum hâlde verilmiş fetvâ sayısının yok denecek kadar az olduğu ve olanların da bir çeşni olarak genellikle araya veya kitabın baş ya da sonlarına kaydedilmiş oldukları görülmektedir. Böyle olmakla beraber, bu fetvâlar adeta dürr-i yektâ gibi, şeyhülislâmların fetvâ kitaplarını süslemişlerdir. Bu makalenin sonunda kütüphanelerde "Mecmû'a-i Fetâvâ, Hulâsatü'l-fetâvâ, Sefîne-i Fetâvâ" vb. adlar altında kayıtlı bulunan fetvâ kitaplarından taradıklarımızın bazılarının listesi verilmiştir. Bu listeden ve diğerlerinden

³⁹ Yayıncıoğlu, a.g.t., s. 91-95; Şahin, a.g.t., s. 46.

⁴⁰ M. Akgündüz, a.g.e, 246; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, OSAV Yay., İstanbul 1995, s. 109, 149, 177; Imber, a.g.e, s. 57 (Örsten, a.g.t., s. 73).

yaklaşık 5000 yaprak(10000 sayfa) fetvâ kitabı incelenmiştir. Biz, sadece manzum fetvâları tespit etmek amacıyla tarama yapmış olduğumuzdan diğer fetvâların içeriğini pek incelemedik. Bunca fetvâ kitabının taranması sonucunda bulabildiğimiz manzum fetvâ sayısı 22'yi bulmuş, beyit sayısı da 250'e ulaşmıştır. Aslında bu sayı hiç de küçümsenecek bir rakam değildir; ama fetvâ kitaplarının hacmini ve sayısını göz önünde bulundurduğumuzda sayının hayli düşük kaldığı açıktır. Taranan kitap sayısı arttıkça bu sayının bir miktar yükselebileği düşünülebilir; ancak, biz sayıda çok büyük bir artış olacağını sanmıyoruz. Zira manzum fetvâlar gerek meraklılarının kayıtları, gerekse rivayetlerle günümüze kadar büyük ölçüde intikal etmiştir. Manzum fetvâların çoğu XVI-XVIII. yüzyıllara ait fetvâ kitaplarına girmiş durumdadır. Girmeyen ve henüz bilinmeyenler degerek bu, gerekse bundan sonraki araştırmamız ile biraz daha azalacaktır diye düşünüyoruz.

Manzum Fetvâlar

Manzum fetvâlar, nazmen kaleme alınmış diğer dinî eserlerde de görüldüğü üzere, sanat yönünden fazla bir iddia taşımamakta, ezberleme ve hatırda tutma gibi gayeler de pek güdülmemektedir. Söz ve mana sanatlarının fazla kullanılmadığı manzum fetvâlarda genellikle “*fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün; fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*” gibi kısa kalıplar kullanılmış ve konular ayrıntıya girilmeden kısaca özetlenmiştir. Tespit edebildiğimiz manzum fetvâlara ve yazarlarına bir baktığımızda hepsinin de şair bir aileden geldiği, baba veya çocuklarının da kendileri gibi şair olduğu görülmektedir. Şu ana kadar tespit ettiğimiz toplam yirmi iki adet manzum fetvânın tamamına yakını, şeyhülislâmlık yapmış olan Ebussu'ûd Efendi⁴¹, Hoca Sa'deddîn Efendi⁴², Muhammed bin Sa'deddîn Efendi⁴³, Muhammed Bahâî Efendi⁴⁴, Ebû Sa'îd

⁴¹ (ö.1574). 1545'te Şeyhülislâm olup, Osmanlı Devleti'nin zirvede bulunduğu Kanûnî ve II. Selim dönemlerinde 30 yıl Şeyhülislâmlık yapmıştır. Şair olup, özellikle *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ-mezâyâ'l-Kur'ânî'l-azîm* adlı Arapça Kur'ân tefsiri ve fetvalarıyla ün yapmıştır. Tefsir, hukuk, dil ve edebiyat sahalalarında 30'a yakın eser yazmış ve fıkıhtaki konumu “Ebû-Hanîfe-i Sâni, Müftî's-sakaleyn ve “Muallim-i sâni” nitelemelerine sebep olmuştur.

⁴² (ö. 1599). Tarihçi, Şeyhülislâm ve müderristir. 1574'de III. Murad'ın cülusuyla Hâce-i sultânî sıfatıyla devlet işlerinde etkili oldu ve bu sıfatını sonraki padişah III. Mehmed döneminde de koruyarak iç ve dış siyasette etkili oldu. 1598'de Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine Şeyhülislâm oldu. Asıl ününü *Tâcü't-tevârih* adlı tarih eseriyle sağlamıştır. Kendisine, Sultan III. Murad ve III. Mehmed'in hocası olması sebebiyle “Hâce-i Şehriyârî” lakabı verilmiş ve kendisinden neş'et eden ulema silsilesine Hocazâdeler denilmiştir.

⁴³ (ö.1615), Hoca Sadeddin Efendi'nin en büyük oğlu olup 29 yaşında kazasker olmuş, Sunullah Efendi'nin azliyle 35 yaşında Şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Babası Hoca Sadeddin Efendi gibi manzum fetvâ vermiştir.

⁴⁴ (ö.1653). Rumeli kazaskeri Abdülaziz Efendi'nin oğlu olup dedesi Hoca Sadeddin Efendi'dir. Müderrislik ve kadılıklar yaptıktan sonra 1650'de Şeyhülislâm oldu. Tütünün haram olmadığına

Efendi⁴⁵, Bostânzâde Mehmed Efendi⁴⁶ ve Yenişehirli Abdullah Efendi⁴⁷, ye aittir. Ayrıca, kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuş olan Seyyid Mehmed Rıza⁴⁸, ya ait de üç manzum fetvâ tespit ettik. Elimizde bu şeyhülislâmlardan bazılarının tekbir manzum fetvâsı bulunurken, bazılarının ki ise beşe kadar çıkmaktadır. Bazılarının verdiği bir fetvâ, cevabı da dahil olmak üzere sadece 3-4 beyitken, bazılarının ki 20 beyite çıkabilmektedir. Elimizde bulunan bu fetvâların toplam beyit sayısı 220'dir. Tabii ki bu sayı şu ana kadartespit edilen sayı olup, ileride bu sayının daha da artacağı açıktır.

Elimizde bulunan 22 manzum fetvâ, içerisinde buldukları fetvâ kitaplarının çeşitli fikhî konularının içinde geçmekte olup, bu konular fetvâların sırasına göre şu şekilde sıralandırılabilir: *Gasp, vasiyet, katl, mal taksimi, talak, erkeğe ipek giymenin hükmü, köle alım satımı, sulh davasında vekâlet, mer'aya harman yapmanın hükmü, zengin bir imamın dilenmesinin hükmü, vasînin verdiği sözden dönmesi, ilkâ-i cenîn, sulh davasında vekâlet, sefere asker göndermemenin hükmü, kahvenin hükmü, katl, gasp ve şahitlik, köle alımında vekaletin hükmü, ücretle imâmetin hükmü, ölen Zeyd'den hamile kalan iki ayrı çocuğun miras taksimi, gaip olanın miras taksimi, zimmi Zeyd'in ümmülveledinin İslâm'a gelmesi durumu, cariyesine verilen talakın hükmü.*

dair fetvâsı ve İngiltere'nin İzmir konsolosunu konağına hapsedmesi üzerine görevinden alınmış, ama aynı yıl ikinci kez şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Divan sahibi mühim bir şairdir.

⁴⁵ Ebu Said Mehmed Efendi'dir. 1644-1646, 1651-1652, 1654-1655 arasında üç kez Şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Oğlu Ebu Saidzade Feyzullah Efendi de divan sahibi bir şair olup, 1690-1694 arasında Şeyhülislâmlık yapmıştır.

⁴⁶ (ö.1598). Bostan Efendi'nin oğlu olup, toplam yedi yıl on ay Şeyhülislâmlık yaptı. Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri olup, Kanunî'nin ölümü için yazdığı mersiye meşhurdur. İmâm-ı Gazâlî'nin *İhyâ'sı* tercüme etmiş, Halebi'nin fıkha ait *Mülteka'l-ebhur*'unu da şerhetmiştir.

⁴⁷ (ö.1744). 57. Osmanlı şeyhülislâmi. Halep ve Bursa kadılıkları yapıp 1716'da Anadolu kazaskeri, müteakiben de Rumeli kazaskeri olduktan sonra Sultan III. Ahmed zamanında şeyhülislam oldu. İbrahim Müteferrika tarafından kurulan matbaaya verdiği fetvâ ile tanınmış olup bu fetvâ şöyledir: "Kitap basma sanatını iyi bildiğini söyleyen bir kimse lügat, mantık, astronomi, fizik vb. alet ilmi kitaplarının harf ve kelimelerini birer kalıba çıkarıp buradan kâğıtların üzerine basarak bu kitapların benzerlerini elde ederim dese bu kimsenin böyle kitap basması caiz olur mu?" El-cevab: "Kitap basma sanatını iyi bilen bir kimse bir kitabın harflerini ve kelimelerini birer kalıba çıkarıp kâğıtlara basmakla bu kitaptan az zamanda kolayca çok sayıda kitap elde ediyor ve böylece çok ucuz kitap yazılmasına sebep oluyor. Faydalı bir iş olduğundan bu kimsenin bu işi yapması caizdir. Kitapta yazılı ilmi bilen birkaç kişi önce kitabı tashih etmeli; tashihten sonra basılırsa güzel bir iş olur." *Behcetü'l-fetâvâ* adlı fetva kitabı çok tutulmuştur.

⁴⁸ (ö.1671) Zehr-i mâr-zâde diye tanınmış olup, medrese eğitimi yanında devrin büyük âlimi Bâlizâde Efendi'den icâet almış, Rumeli'nin değişik yerlerinde müderrislik vd. görevleri yapmış, müderrislikten azilden sonra kadılık, naiplik, mutasarrıflık gibi görevlerde bulunmuştur. Ömrünün sonlarında memleketi Edirne'de (Uzunköprü) fetvâ vermeye yetkili kılınarak ölüm tarihi olan 1671'e kadar burada müftülük yapmıştır. (Gencay Zavotçu, *Zehr-i mâr-zâde Seyyid Mehmed Rizâ Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Tezkiresi*, KTBY. "İnternet ortamı yayını")

Manzum fetvâlarda şeyhülislâmlar için şu sıfatlar kullanılmıştır:

Muhammed Bahâî Efendi için

Kudsiyân müşkilâtını câyiz
Hâk-i pâyünden itse istiftâ
Zât-ı pâkûn gibi sadeçe-i kevn
Bir güher itmedi dahı peydâ
Hak budur buldı sâhibin şimdi
‘İlm ü fazl u ma’ârif ü takvâ
Gökteki meleklerin müşkillerini senin eşiğine gelip sormaları layıktır. Kainatın küçük sedefi daha senin temiz zâtın gibi bir inci ortaya koymadı. Şimdi ilim, fazl, irfan ve takva gerçekten sahibini buldu.

Hudâvend-i ‘akl-ı küll-fitrâ (Akl-ı küll fitratlı efendi)
Yegâne-i dehr (Devrin yegânesi)
Hâtemü’l-müctehidîn hazret-i Şeyhü’l-İslâm
Ki ser-â-pâ heme ‘ilm ü hüner ü fazl u kemâl
Mahber-i fazlı süveydâ-yı dil-i dâniyâ
Kilk-i fetvâ-rakamı ‘ukde-güşâ-yı işkâl
Baştan ayağa hep ilim, hüner, fazilet ve olgunluk sahibi olan, müçtehitlerin en somuncusu saygın Şeyhülislâm. Olgunluğunun divitlimlik gönlünün süveydası, fetvâ yazan kalemi, güçlük düğümünü açandır.

Ey kalem-perdâz-ı hikem-sâz-ı dîn
Vey zevât-ârâ-yı hükm-i Kirdigâr
Ey müfti-i zamâne vü hallâl-ı müşkilât
Zât-ı şerîfun ekmele ü keşşâf-ı rûzigâr
Eydidin hikmetler yapan kalem düzücüsü! Ey Allah’ın hükmünün zâtlarını (divitlerini) süsleyen! Ey devrin müşkilât çözen müftüsü! Şerefli zâtın, zamanın keşşâfi ve en olgunudur.

Ebû Sa’îd Efendi için

Dinle ey müfti-i hak-gûy u hakâyık-iz’ân
Bu iki müşkilimiz hall idüp eyle ihsân
(Dinle ey hakikatleri anlayan ve hak söyleyen müftü! Lütfedip bu iki müşkilimizi çözerek iyilik et ve Rahîm ve Rahmân’ın lütuflarına er)

el-cevâb:

Dinle ey nâzım-ı sâhib-‘irfân
 İdelüm müşkilünü hall ü beyân
 (Ey bu meseleyi nazmeden irfan sahibi kişi! Dinle de müşkilini
 çözelim)

Birinün zikrini tayy eyleyelüm
 Gelmeyle nâkilüme levs-i duhân
 (Birinün bahsini geçelim ki sözüme tütünün kirideğmesin)

Böyledür hükm-i şerî’at bunı bil
 Nazar-ı pâkünü eyle im’ân
 (Şeriatın hükmü böyledir, bil bunu; temiz bakışını dikkatlice tut)

Ey şeref-i zâtı sa’âdet-nümâ
 Hazret-i ‘allâme müşkil-güşâ
 (Ey mesut ve şerefli, müşkil çözen saygın bilgin)

Düşdi iki mes’elede bir gümân
 Eyle bu zannı bize lutf it ‘ayân
 (İki meselede şüphe düştü; bu şüpheyi lütfedip bize açıkla)

Seyyidinâ her ne ise hak cevâb
 Lutf olına nazmla bî-irtiyâb
 (Efendimiz, doğru cevapne ise lütfedip nazmen cevabını ver)

Lutf idüp müşkilimiz hall idüben sultân (ey sultân,
 lütfedip müşkilimizi çöz...)

Muhammed bin Sa’deddîn için

Ey re’îs-i mecâmi’-i ‘ulemâ
 Ey sezâvâr-ı ‘izzet ü tebcîl
 (Ey alimler topluluğunun reisi, ey izzet ve ululamaya layık olan
 zât)

Bu su’âle virüp cevâb-ı savâb
 Âhiretde bulun sevâb-ı cezîl
 (Bu suale doğru bir cevap verip ahirette bolca sevap bulunuz)

Hoca Sa’deddîn Efendi için

Ey ser-efrâz-ı -i fuzalâ (Ey fâzıllar fırkasının lideri)
 Müfti-i ‘âlem (Dünyanın müftüsü)

Bostânzâde Mehmed Efendi için

Ey ser-efrâz-ı zümre-i ‘ulemâ (*Ey ulema zümresinin lideri*)

Ey re’îs-i eimme-i ‘ulemâ
Şeyhü’l-İslâm-ı muktedâ-yı enâm
(*Ey halkın uyduğu şeyhülislâm, ey ulemanın imamlarının reisi*)

Müfti-i müşkil-i savâb u hatâ
Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ
(*Fetvâ derneğinin makamını süsleyen, doğru ve yanlışın güçlüğünü çözen müftü*)

Dinle ey sâil-i savâb u hatâ
Müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ
(*Ey yanlışı doğruyu soran, ulema meclisine müşkil atan, dinle*)

Yenişehirli Abdullah Efendi için

Ey şeref-bahş-ı mesned-i iftâ
Kâ’id-i rekb-i cümle-i fuzalâ
(*Ey fetvâ verme makamına şeref bahşeden ve fâzılların önderi olan kişi*)

İlm ü fazl içre bahr-ı râ’iksin
Gülşen-i fikha nehr-i fâ’iksin
(*İlim ve fazilette saf bir deniz, fikhın gülbahçesine üstün bir nehirsin*)

Ey cemîlü’ş-şiyem hıdîv-i kerîm (*Ey güzel huylara sahip, cömert vezir*)

Eyle ey sâ’il-i zekî-i nebîh
Gûş-ı isgâyı kavlüme tevcîh
(*Ey sual eden uyanık ve zeki kişi, dinleme kulağını sözlerime çevir*)

Abdülkerim Efendi

Ey ‘ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs
Miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs
(*Ey insanların müşkilinin düğümünü çözen, ey türlü hazine ve faziletlerin anahtarı*)

Mir’ât-ı cemâl-i ‘ilm ü a’mâl
Mısbâh-ı revâh-ı feyz ü efzâl
(*İlim ve amel güzelliklerinin aynası, fazilet ve irfan neşesinin kandili*)

Edebî Sanatların Kullanımı

Manzum fetvâlar, edebî sanatlar bakımından fakir gibi gözükse de, her birinin usta bir divan şairi tarafından yazıldığı ve söylendiği unutulmamalıdır. Bu fetvâlarda, nazmen sorulan bir meseleye aynı şekilde nazmen cevap verildiğinden, sanat gösterisi pek yapılamamıştır; zaten amaç da bu değildir. Ama, bu fetvâların sadece vezin ve kafiyeden ibaret birer manzume olduğu da söylenemez. Amaç, sanat gösterisi değil, sorulan meselenin en kısa şekilde cevaplandırılması olmuştur. Buna rağmen, usta bir divan şairinin kaleminden çıktıkları çok açıktır. Bu fetvâlarda en çok kullanılan edebî sanat, meselenin sorulduğu müftü, yani şeyhülislâm için kullanılabilecek sanatıdır. Bu durum aşağıdaki örneklerde kendisini göstermektedir:

Muhammed Bahâî Efendi için

Zât-ı pâkûn gibi sadeçe-i kevn
Bir güher itmedi dahî peydâ
(*Kâinatın küçük sedefi daha senin temiz zâtın gibi bir inci ortaya koymadı*)

‘akl-ı küll-fıtrat(*akl-ı küll fıtratlı*), yegâne-i dehr(*devrin yegânesi*)

Mahber-i fazlı süveydâ-yı dil-i dâniyâ
Kilk-i fetvâ-rakamı ‘ukde-güşâ-yı işkâl
(*Fazlının divitlimlik gönlünün süveydası, fetvâ yazan kalemi, güçlük düğümünün açıcısı*)

Ey kalem-perdâz-ı hikem-sâz-ı dîn
Vey zevât-ârâ-yı hükm-i Kirdigâr
(*Dinin hikmetler yapan kalem düzücüsü ve Allah’ın hükmünün zâtlarını(divitlerini) süsleyen*)

Ey müfti-i zamâne vü hallâl-ı müşkilât
Zât-ı şerîfun ekmele ü keşşâf-ı rûzigâr
(*devrin müşkilât çözücüsü, zamanın keşşâfi ve en en olgunu*)

Bostânzâde Mehmed Efendi için

Re’îs-i eimme-i ‘ulemâ (*ulemanın imamlarının reisi*)

Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ (*Fetvâ derneğinin makamını süsleyen*)

Müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ(*ulema derneğine müşkil atan*)

Yenişehirli Abdullah Efendi için

Kâ'id-i rekb-i cümle-i fuzalâ (*fâzıllar alayının serdarı*)

Bahr-ı râ'ik (*saf ve katışıksız bir deniz*)

Gülşen-i fikha nehr-i fâ'ik (*fıkıh gülbahçesine üstün bir nehir*)

Cemîlü'ş-şiyem hıdîv-i kerîm (*güzel huylara sahip, cömert vezir*)

Abdülkerim Efendi için

'Ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs (*insanların müşkilinin düğümünü çözen*)

Miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs (*türlü türlü hazine ve faziletlerin anahtarı*)

Mir'ât-ı cemâl-i 'ilm ü a'mâl (*ilim ve amel güzelliklerinin aynası*)

Mısbâh-ı revâh-ı feyz ü efzâl (*fazilet ve irfan neşesinin kandili*)

Diğer Edebî Sanatlar

Bu fetvâlarda nida, teşbih, tevriye, telmih, istihdam, mecaz, kinaye, mübalağa en çok göze çarpan sanatlardır. Bu sanatlara aşağıdaki beyitler örnek olarak gösterilebilir:

Mübalğa

Kudsiyân müşkilâtını câyiz
Hâk-i pâyünden itse istiftâ
Zât-ı pâkûn gibi sadeçe-i kevn
Bir güher itmedi dahı peydâ
Olsa ger 'ahdün ictihâda karîn
İhtilâf eylemez idi fukahâ

Mecaz-ı mürsel

Bir su'âlüm var ey yegâne-i dehr
İdeyim hâk-i pâyüne inhâ
Sadr-ı fetvâda dâyimâ Yâ-Rab
Ola kilik-i benânı 'ukde-güşâ

Birinün zikrini tayy eyleyelüm
Gelmeye nâkilüme levs-i duhân

Telmih, ta'rîz

“*Birinün zikrini tayy eyleyelüm-Gelmeye nâkilüme levs-i duhân*” beyti telmih ve ta'rîz sanatı içinde de düşünülebilir.

Tevriye, kinâye, istihdâm

Hoca Sadeddin Efendi'nin (aşağıda 10. fetvâ): *Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh / Cezm ider ref' ü nasbı cerr-i sarîh* şeklindeki cevabında tevriyeli ve kinayeli bir kullanım görülmekte olup, Arapça bir gramer kaidelerinden hareketle bu cevap verilmiş olmalıdır. Beyitte, Arapça nahiv kaidelerine göre, bir harf-i cerr (tevriyeli olarak: para almak), “ref” (merfû; tevriyeli olarak azil) veya “nasb (mansûb; tevriyeli olarak: atama)” durumunu açıkça cezm etmektedir. Yani, bir imamın menfaat karşılığı para alması kötü ve haram olup, ref'i yani azli kesin, nasbı yani atamayı da kesilmiş hâle getirmektedir. Bu beyitte istihdam sanatı da görülmekte olup, birkaç anlamı bulunan cezm kelimesi “kat'î” anlamı ile ref kelimesini; kesmek anlamı ile de nasb kelimesini istihdam etmektedir.

Hayalî olarak, “Zeyd'in 'Amr'ı doğduğunu gören Hind'in korkudan çocuk düşürdüğü belirtilerek: *gurre gerekir mi?*”⁴⁹ diye sorulmuş ve bu soruya: “Bu şekilde düşüğünde Hinde hiç gurre (parlak, güzel) yüzü gösterilir mi” diye tevriyeli bir cevap verilmiştir. Burada gurrenin birinci anlamı “diyet”, ikinci anlamı “parlak, güzel”dir.

Manzum fetvâlarda dil, üslup, kafiye ve cinasların başarılı biçimde kullanıldığı görülmekte, veznin de genel olarak başarılı bir şekilde tatbik edildiği müşahede edilmektedir. Ancak, vezinlerde yer yer hatalar bulunduğunu da belirtmeliyiz. Biz bu hataların büyük ölçüde istinsah hatası olduğunu düşünüyoruz. Her ne kadar Münih'teki nüsha için bir edisyon kritik yapma imkânı bulamamış olsak da, bu fetvâların ülkemizdeki nüshalarda yer alanları üzerinde yaptığımız kontrollerde bu tür hataların büyük ölçüde istinsaktan kaynaklandığını tespit ettik. Mesela, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvâsında (bk. 17.fetvâ) “Gûş-ı isgâyı kavlümetevcîh” mısraı bazı nüshalarda: “Gûş-ı isgâyı koyma tevcîh”, “Merhamet-düşmenân-ı ehl-i şekâ” mısraı da: “Merhametsiz düşmenân-ı ehl-i şekâ” şeklinde yazılmıştır. Elimizde bulunan manzum fetvâları vezin açısından incelediğimizde en çok kullanılan kalıbın 12 fetvâ ile cedîd bahrine ait olduğunu, onu remel bahrinin 6, hezec bahrinin 2, muzari ve serî bahirlerinin de 1'er fetvâ ile izlediğini görüyoruz:

Cedîd: fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün 12

⁴⁹ Düşürülen bir ceninden dolayı verilmesi gereken tazminat. (Bk. 13.fetvâ)

Remel: fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün 1

Remel: fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün 3

Remel: fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün 2

Hezec: mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün 1

Hezec: mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün 1

Muzâri': mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün 1

Seri': müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün 1

Aşağıda verilen 22 manzum fetvâyı nazım şekli bakımından incelediğimizde ise çoğunluğunun kıt'a (nazım da dahil), birkaçının da mesnevi nazım şeklinde yazılmış olduğunu görmekteyiz. Nazım şekillerine göre bu fetvâların 15'i kıt'a (12'si xa xa..., 3'ü aa xa xa... biçiminde) ve 7'si mesnevi (aa bb cc...) şeklinde yazılmıştır.

MANZUM FETVÂLAR⁵⁰

1.⁵¹

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey Hudâvend-i 'akl-ı küll-fitrat
Ki cenâbundur a'lem-i 'ulemâ
Kudsiyân müşkilâtını câyiz
Hâk-i pâyünden itse istiftâ
Zât-ı pâkûn gibi sadeçe-i kevn
Bir güher itmedi dahı peydâ

⁵⁰ Manzum fetvâlar için istifade ettiğimiz kaynakların başında, Almanya'nın München şehrindeki önem ve büyüklükçe Almanya'da ilk iki, Avrupa'da ise ilk beş kütüphane arasında yer alan Bayerische Staatsbibliothek'te tespit ettiğimiz "cod turc 266" nolu yazma kitap gelmektedir. 15x10 cm ebadındaki bu yazma kitabın sayfalarına muhtelif dinî konular ve birçok Arapça fetvâ kaydedilmiştir. Bu el kitabının Şeyhülislâm Bahâî Efendi'ye ait olabileceğine dair işaretler vardır. Mesela, manzum Türkçe fetvâların çoğunun Bahâî Efendi'ye ait olması, bazı şiir, kayıt ve notlarda Bahâî kaydının bulunması bu yargıyı güçlendirmektedir. Bu nüshanın tamamını yakında neşredebileceğimizi de burada belirtmek istiyoruz.

Ayrıca, yazmalar.gov.tr'den de 100'e yakın "Fetâvâ" kitabı taranmıştır. Bu kitaplarda tespit ettiğimiz manzum fetvâların bir kısmı BSB'de tespit ettiğimiz nüshada da bulunmaktadır. Bunları bir edisyon kritiğe tabi tutarak görülen vezin kusurlarını gidermeye çalıştık. Ancak, elimizde mevcut olan 22 fetvânın büyük bir kısmı şimdilik sadece bu kütüphanede bulunduğundan bir edisyon kritik yapma imkânı bulamadık ve bazı beyitlerdeki vezin kusurlarını metin tamiri yoluyla gidermeye çalıştık.

⁵¹ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.

Hak budur buldı sâhibin şimdi
 ‘İlm ü fazl u ma’ârif ü takvâ
 Olsa ger ‘ahdün ictihâda karîn
 İhtilâf eylemez idi fukahâ
 Bir su’âlüm var ey yegâne-i dehr
 İdeyim hâk-i pâyüne inhâ
 Zeydün ‘abdini gasb idüp Hâlid
 Nefsini kesse ücrete meselâ
 Ücretiyle ol ‘abd-i magsûbun
 Yine bir ‘abd-i âhar itse şirâ
 Ba’dehu ol gulâmı Zeyd-i fakîr
 İtse isbât eyleyüp da’vâ
 Sâbit oldukda Zeyd alur mı ‘abdin
 Bu su’âlümde şübhe yok ammâ
 Yed-i Hâlidten ‘abd-i sâniyi de
 Kâdir olur mı almağa şer’â
 Sadr-ı fetvâda dâyimâ Yâ-Rab
 Ola kilik-i benânı ‘ukde-güşâ

el-cevâb:

fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

Kesb-i ‘abdile alınan ‘abdi
 Alınmaz Zeyd gerçi kim ammâ
 Hâlide Tayyib olmayup ol ‘abd
 İder anı tasadduk-ı fukarâ
Ketebehü’l-fakîr Muhammed Bahâî ‘afâ ‘anhu

2.⁵²

fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün

Hâtemü’l-müctehidîn hazret-i Şeyhü’l-İslâm
 Ki ser-â-pâ heme ‘ilm ü hüner ü fazl u kemâl
 Mahber-i fazlı süveydâ-yı dil-i dâniyâ
 Kilk-i fetvâ-rakamı ‘ukde-güşâ-yı işkâl
 Mâlmun nısfını Hind itse vasiyyet Zeyde
 Ba’dehu rihlet idüp göçse cihândan fi’l-hâl
 Zevc-i metrûkî ‘Amır kalsa hemân bes vâris
 Müşterek ola mı zevciyle ‘aceb beytü’l-mâl

⁵² Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.

Nısfı mûsâ-leh olan Zeyd ider mi ihrâz
 Nısf-ı bâkî nic' olur 'Amra nedür hisse-i mâl
 Nicedür emr-i şer'-i mes'ele (hem) müftiye⁵³
 Nicedür kavı-i esah yâ nicedür sıdk-ı makâl

el-cevâb:

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Nısfı mûsâ-leh olan Zeyd alur bî-minnet
 Nısf-ı âhardadır ancak sühan-ı ehl-i kemâl
 Nahlet-i Hindi ki zevc itmese aslâ (ancak) tecvîz
 Süls-i külli ol alur südsin alur beytü'l-mâl
 Münderic zımn-ı meşâhîr-i kütübde bu kelâm
 Mündemic simat-ı te'lif-i selefde bu makâl
 İtmemiş sûret-i tecvîze işâret birisi
 Kılmamış nevk-i kalemler biri hall-i işkâl
 Lîk üstâd-ı ecelKâdi Zahîrüddînün
 Vâlid-i mâcidi tahrîre iderlerse su'âl
 Dir ki tecvîz idicek zevc alur evvel rub'ın
 Beyt-i mâla konulur fazla kalan rub'u'l-mâl
Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâî 'afâ 'anhu

3.⁵⁴

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ey kalem-perdâz-ı hikmet-sâz-ı dîn
 Vey zevât-ârâ-yı hükm-i Kirdigâr
 Zeyd-i zimmî Hazret-i Peygambere
 Bî-muhâbâ şetmin itse âşikâr
 Ana vü hâmîsi Amr-ı müslime
 Nice olur şer' ile encâm-ı kâr

el-cevâb:

Zeyd hakkında vücûb-ı katldür
 Bî-tevakkuf hükm-i şer'-i Kirdigâr
 Tevbe eylerse eger Amr-ı habîs

⁵³ Bu mısradaki şer' kelimesi vezni bozmaktadır. Sondaki ayın harfî okunmayıp 'şer-i' şeklinde bir vezin işlemi uygulanabilse de, mısradaki hece düşüklüğü büyük ihtimalle bir istinsah hatası bulunduğunu düşündürmektedir. Hem edatını biz ekledik.

⁵⁴ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.

Darr-ı merci'dür ana encâm-ı kâr
Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâî 'afâ 'anhu

4.⁵⁵

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Ey müfti-i zamâne vü hallâl-ı müşkilât
Zât-ı şerîfün ekmele ü keşşâf-ı rûzigâr
Fevt oldı Hind zevcini hem vâlideynini
Hembir kızını terk idüp ey müfti-i kibâr
Şer'-i şerîfle nice olur kısmeti bunun
Gâfildurur bu mes'eleden kâdî-i diyâr

el-cevâb:

Zevcine rub' u vâlideye süds olup nasîb
Nısf ile süds duhter ile mâdere değer
Nassâ egerçi on ikiye mahrec-i sihâm
Ammâ ki bi'z-zarûre on üçe (hem) 'avl ider
Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâî 'afâ 'anhu

5.⁵⁶

fe'ilâtün(fe'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün

Dinle ey müfti-i hak-gûy u hakâyık-iz'ân
Bu iki müşkilimüz hall idüp eyle ihsân
Zeyd 'Amr ile latîfe iderek
Tütünün hallini itse iz'ân
Zeyd dahi dise ki hall ise eger
Boş ola zevcem olan Hind el-ân
Boş olur mı kişinün avratı böyle sözile
Var mıdur hürmetine işbu duhânun burhân
Birisî dahı bir ehl-i hirefe
Bey' idüp bir nice kantâr ketân
Va'desi olmadın anun itmâm
Âteşe yansa olup cümle ziyân
Bey' iden kıymetin anun andan
Almaya kâdir olur mı ol cân
Lutf idüp müşkilimüz hall idüben (hem) sultân

⁵⁵ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.

⁵⁶ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

Olasın mazhar-ı eltâf-ı Rahîm ü Rahmân

el-cevâb:

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

Dinle ey nâzım-ı sâhib-‘îrfân
 İdelüm müşkilüni hall ü beyân
 Birinün zikrini tayy eyleyelüm
 Gelmeye nâkilüme levs-i duhân
 Yed-i bâyi’de halâl oldu ise
 Alımaz akçasını kıl iz’ân
 Müşterî vaz’-ı yed itdükde eger
 Muhterik oldu ise ol ketân
 Semen in bâyi’e lâ-büdd virüp ol
 Gerçi bî-çâre çeke haylî ziyân
 Böyledür hükmi-i şerî’at bunı bil
 Nazar-ı pâküni eyle im’ân
Ketebehu EbûSa’îd el-fakîr ‘afâ ‘anhu

6.⁵⁷

müfte’îlünmüfte’îlün fâ’îlün

Ey şeref-i zâtı sa’âdet-nümâ
 Hazret-i ‘allâme vü müşkil-güşâ
 Düşdi iki mes’elede bir gümân
 Eyle bu zannı bize lutf it ‘ayân
 Mes’elenün biri budur evvelâ
 Merde harâm oldu harîr kabâ
 Hürmeti kat’iyye midür kıl beyân
 Giymesi memnû’ ola mı bî-gümân
 Bir de budur müşkil ola mes’ele
 Anı geyen kişi dise besmele
 Şer’an ana şimdi ne lâzım gelür
 ‘Âsi mi yâ ehl-i küfür mi olur
 Seyyidinâ her ne ise hak cevâb
 Lutf olına nazmıla bî-irtiyâb

el-cevâb:

Lebs-i harîr oldu vahiyle haram
 Şübhe yeri kalmadı mâ-lâ-keîâm

⁵⁷ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

Böyle beyân eyledi şer'-i cemîl
 Hürmete göstermedi kat'î delîl
 Ana binâ'en anı lebs eyleyen
 Besmele zikr eyleyüp ol dem giyen
 Kimseyi ikfâra hele yok cevâz
 Böylece bil kıssayı itme dırâz
 Âsım olup zecr olunur bî-gümân
 Şer'-i mübîn eyledi böyle beyân
Ketebehu Ebû Sa'îd el-fakîr 'afâ 'anhu

7. Mes'ele⁵⁸

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

'Abd-i ma'lûm 'Amrî şirketile
 Zeyd Bekri şîrâya itse vekîl
 Sonra Bîşr itse Bekri ol 'abdün
 Şirketile şîrâsına tevkîl
 Anı dahi takabbül itse Bekir
 Hâlid ol 'akdi eylese tahmîl
 Ger kabûl idüp emr-i Hâlidî Bekr
 İtse abdün şîrâsını tekmîl
 'Abd-i mezbûr kangısınun olur
 Nicedür emr-i şer'i Rabb-i Celîl

el-cevâbu Allahu a'lem

Mahzar-ı Zeyd ü Bîşrde Bekri
 Hâlid itse o vechile tevkîl
 Bekr ile Hâlidün olur ol kul
 Olmaz Zeyd ü Bîşre Bekr vekîl
 Olsa gaybetlerinde bu tevkîl
 Gâibinün olur o kul bî-kabîl
 Hâlid ü Bekre hissa degmez hiç
 Böyledür muktezâ-yı sevk-i delîl
 Nitekim itmeseydi Hâlid emr
 Bekri tenhâda itse Bîşr vekîl
 Zeyd ü Bîşrün olur o kul Bekrün
 Emegi ortada bulur ta'tîl
 Bîşr ü Bekrün olur vekâleti Bîşr

⁵⁸ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

Zeyd öninde iderse ger tahmîl
 Zeyd mahrûm olur o dem kuldân
 Böyledür emr-i şer'î Rabb-i celîl
 Nakl ider bu cevâbı *Sa'deddîn*
 Kütüb-i kavmden bilâ-tebdîl

8.⁵⁹

Sûret-i fetvâ-yı şerîf

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey ser-efrâz-ı firka-i fuzalâ
 Buyurun nicedür bize fetvâ
 Sulha kâdir olur mı şer'â
 Zeyd olsa vekîl-i bi'd-da'vâ

el-cevâb:

Sulha olmaz vekîl-i bi'd-da'vâ
 Böyle yazmış eimme-i fetvâ
Ketebehü'l-fakîr Sa'deddîn 'afâ 'anhu

9.⁶⁰

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Zeyd-i hâdis hirmen ihdâs itse mer'â üstine
 Ehl-i karye gûş idüp itdükde da'vâ üstine
 Hirmeni kaldırmağa 'ahd eylese ol demde Zeyd
 Ba'dehû kaldırmayup ev yapsa ol câ üstine
 Hedmine kâdir olur mı ehl-i karye fâzilâ
 Vir cevâbın ecri olsun Rabb-i a'lâ üstine

el-cevâb:

Emr-i şer'î ile mer'â yapma mer'â üstine
 Bir hacet şer' eylemez ibkâ o mebnâ üstine
Ketebehu Sa'deddîn

10.⁶¹

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

⁵⁹ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

⁶⁰ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

⁶¹ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

Bir imâmın gınâsı muğni iken
Kılsa dâ'im su'âl-i vech-i sarîh
Ana yevm-i cezâ 'azâb ola mı
Ya ana iktidâ olur mı sahîh

el-cevâb:

Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh
Cezm ider ref' ü nasbı cerr-i sarîh
Ketebehu Sa'deddîn

11.⁶²

Mes'ele

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Vasiyyet itse sülâ-i mâlın iki şahsa bir kimse
Dönüp dise rucû' itdüm birinden lâ-'ale't-ta'yîn
İmâm-ı A'zam aslında nedür hükm-i Hudâ bunda
Buyursın müfti-i 'âlem cevâbın idelümtahsîn

el-Cevâb

Bu sûretde sülûsde müşterekdür ol iki kimse
Olunmaz vârise tefvîz ikisinden birin ta'yîn
İkisinden birisine vasiyyet idüp olsaydı
Muhammed vârisündür der bu sûretde birin tebyîn
Ebû Yûsuf ikisi müşterek olmağa zâhibdür
İmâm eyler vasiyyet bâtila olmasını telkîn
Rucû' ile vasiyyet beynini fark eylemişdür ol
Cevâbı böyle nakl ider kütübden *HâceSa'deddîn*

12.⁶³

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey re'îs-i mecâmi'-i 'ulemâ
Ey sezâ-vâr-ı 'izzet ü tebcîl
Bu su'âle nedür cevâb-ı savâb
Bize eyle beyân 'ale't-tafsîl
Zeyd bir kulını virüp 'Amra
Eylese bey' içün anı tevkîl

⁶² yazmalar.gov.tr, 06 Mil Yz A 7468, sf.416, vrk. 412b.

⁶³ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

‘Amr dahi satup kulu Bişre
Semenin eylese anun te’cîl
Câ’iz olur mı böyle bey’i anun
Yoksa lâzım mıdur anı ta’cîl
Bu su’âle virüp cevâb-ı savâb
Âhiretde bulun sevâb-ı cezîl

el-cevâb:

fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

Zeyd itdükde ‘Amrı bey’e vekîl
Virmese ana ruhsat-ı te’cîl
İhtilâf eylemiş rivâyetler
Budur ammâ sahîh-i kavîl-i cemîl
Anı câ’iz görür imâm-ı hümâm
Müddeti ola ger kasîr ü tavîl
Sâhibi görmüş anı kim câ’iz
Müte’ârif ise eger te’cîl
Dimiş ammâ İmâm Ebî Yûsuf
Ahsen-i vechile idüp tafsîl
Bey’i Zeydün ticâret için olup
‘Amrı ol bey’e itmiş ise vekîl
Bir ecil ile satsa kim ol kul
Satıla ol semenle bi’t-te’cîl
Câ’iz olur bu vechile bey’i
Lâzım olur ki eyleye ta’cîl
Olsa ammâ ki bey’i hâcet için
‘Amrı anunçün eylese tevkîl
Câ’iz olmaz mü’eccelen bey’i
Budurur muktezâ-yı sevk-i delîl
Virilüp bu kelâmıla fetvâ
Böyledür nakl-i hâdiyâne sebîl
Olalar gark-ı bahr-ı rahmet-i Hak
Bulalar âhiretde ecr-i cezîl
*Kâle hâzâ Muhammed ibni Ebî
Es’adin Sa’din ‘asrihi bi-delîl
İmle’en minhü mennihi ebeden
Ebbeduni kerâmeten ve cemîl*⁶⁴

⁶⁴ Bu fetvâda kaynak gösterilen Muhammed ibni Ebî Es’ad Sa’dın, kendi asrında verdiği delille Sadedin Efendi’ye ikramda bulunduğu belirtilmiştir.

Ketebehu Muhammed bin Sa'deddîn-i fakîr 'afâ 'anhu

13.⁶⁵

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Zeyd 'Amrı dögerken göricek korku ile⁶⁶
İlkâ-i cenîn itse eger gurre olur mı⁶⁷
Sensin sebep ilkâ-i cenîne diyü Zeyde
'Öşr-i diyetin nısfını var vir dinilür mi

el-cevâb:

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Bu vechle vâki' olıcak sıktı cenînün
Hiç Hinde 'aceb gurre yüzi gösterilür mi⁶⁸
Bostânzâde

14.⁶⁹

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey ser-efrâz-ı zümre-i 'ulemâ
Eyle tahkîk nicedür fetvâ
Sulha kâdir olur mı şer'an Zeyd
Olsa ancak vekîl bi'd-da'vâ

el-cevâb:

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Zeyd olıcak vekîl bi'd-da'vâ
Nâfiz olmaz iderse sulh aslâ
Meger ola müvekkili a'raz
Böyledür bunda kavlı-ehl-i hüda
Bostânzâde Mehmed

⁶⁵ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

⁶⁶ Bu mısradâ "korku" kelimesinde med uygulanarak vezin kusuru giderilebilmektedir.

⁶⁷ Fıkhî bir terim olup, düşürülen bir ceninden dolayı verilmesi gereken malî bir tazminattır. Hanefilerce 500, Şafîilerce 600 dirhem gümüştür.

⁶⁸ Nüshada : "Hiç Hinde'aceb gurre yüzi gösterebilir mi"şeklindedir. (BSB cod 266)

⁶⁹ Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

15. Mes'ele⁷⁰

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey re'îs-i eimme-i 'ulemâ
 Şeyhü'l-İslâm-ı muktedâ-yı enâm
 Bize bu mes'ele beyânında
 Söyle kavî-i esah ne ise tamâm
 Bir kulin 'âlem-i sabâvetde
 Beslese rûz u şeb şeh-i İslâm
 Virse ana menâsıb-ı 'ulyâ
 Cümleden artık eylese ikrâm
 Hîn-i ceng ü cidâlde niçe kez
 Münhezim olsa 'asker-i İslâm
 Olsa serhad sipâhdan hâlî
 'Askere gelse ihtiyâc-ı tamâm
 İşidüp bir kuli bu ahvâli
 Farz iken def'-i düşmene ikdâm
 Zü'amâ vü sipâhdan niçesi
 Âdemümdür diyüp idüp ibrâm
 Mâni' olup seferden alıkosa
 Her birini himâyet itse tamâm
 Sefere gelmeyen sipâhînün
 Dirliği olsa birine in'âm
 Âdemüm dirliğini aldı deyu
 Ol müselmâna eylese düşnâm
 Şer'ile bunlara ne lâzım olur
 Eyle kavî-i peyamberi i'lâm

el-Cevâb

Ey su'âl ideni bu mes'eleyi
 Bu cevâb-ı sahîhi dinle tamâm
 Eylese çün hücûm düşmen-i dîn
 Olsa maglûb 'asker-i İslâm
 Ol mahalde nefîr-i 'âmm idüp
 Farz-ı 'ayn oluban cihâd tamâm
 'Akd-i şer'îsi olmayan kişiye
 Kalmaga kime eylese ikdâm
 Emr-i Mevlâya olmayup mü'min

⁷⁰ yazmalar.gov.tr", 06 Mil Yz A 7468, sf.460, vrk. 456b.

Ola ehl-i nifâk ol bed-nâm
 Ger şefâ'at halâldur dirise
 Kâfir olup halâli ola harâm
 Hük-m-i şer' ile ola 'azl-i ebed
 Ehl-i mansıb ise o bed-fercâm
 Şol seferden kaçan muhannese hod
 Pâdişeh dirligi olupdur vâm
 Dirligin alup anı katl idenün
 Kılıcı 'arşda asılır müdâm
 Anı alana şetm eyleyenün
 La'neti olduğına var mı kelâm
 Bunı böyle yazar usûl u fîrû'
 Böyledür emr-i 'âlim-i 'allâm
 Min-ba'd dirlik virilmeye, sûret-i hatt-ı humâyûn
Mehemmed eş-şehîr be-Bostânzâde 'afâ anhumâ

16.⁷¹

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Müfti-i müşkil-i savâb u hatâ
 Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ
 Müşkilüm var cenâbuna geldüm
 Eylerem hazretünden istiftâ
 Dinle ey sâ'il-i savâb u hatâ
 Müşkil-endâz-ı mahfel-i 'ulemâ
 Kahve hakkında zikr olan şübehât
 Vahîdür cümlesi medâr-ı riyâ

 Evvelâ balgamı izâle eder
 Eridip mahv ider komaz aslâ
 Gaseyân ile kayye mâni'dür
 Nef'i var ağza dahi dir hükemâ
Bostânzâde Mehmed Efendi

17.⁷²

⁷¹ Osmanlı toplumu kahve ile XVI. asırda tanışmış olup, kahve hakkındaki tartışmalar artıncamükeyyifattan sayılan bu nesnenin hükmü, zamanın şairvâizi İştîpli Emîr Efendi tarafından dönemin şeyhülislamı Bostanzade Mehmed Efendi'ye nazmen sorulmuş ve o da 52 beyitlik bu fetvâsını vermiştir. (Nâmık Açıkgöz, *Kahvenâme (Klasik Türk Edebiyatında Kahve)*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.33-43). Bu manzum fetvâ, sualiyle birlikte 64 beyit tuttuğundan uzunluğu sebebiyle buraya alınmayıp, sadece soru ve cevap kısmı verilmiştir.

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey şeref-bahş-ı mesned-i iftâ
 Kâ'id-i rekb-i cümle-i fuzalâ
 İlm ü fazl içre bahr-ı râ'iksin
 Gülşen-i fikha nehr-i fâ'iksin
 Bir su'âlim var ey kerîmü'ş-şân
 N'ola itsen cevâbıla ihsân
 Zeyd bir karyeye varup bağyen
 Bassa ol karye evlerin 'amden
 Katl idüp bî-güneh bir insânı
 Dahî gasb itse niçe hayvânı
 İki hâmil hirâs havfından
 İtse ilkâ o demde cevfinden
 Hulki beyyin iki cenîn üzeker
 Biri hayy biri meyyit-i bî-fer
 Lîk Zeyd olmasa yek ü tenhâ
 Olsa yanında bir niçe süfehâ
 Mâl ashâbı hem velî-i katıl
 İtseler bu şehâdeti tahmîl
 İki kimseye karyeden farzâ
 Tutalar mı şehâdeti şer'â
 Nicedür bunda hükm-i şer'-i kavîm
 Ey cemîlü'ş-şiyem hıdv-i kerîm

el-Cevâb

Eyle ey sâ'il-i zekî-i nebîh
 Gûş-ı isgâyı kavlümetevcîh⁷³
 Zeyd ü tâbi'leri olan süfehâ
 Merhamet-düşmenân-ı ehl-i şekâ⁷⁴
 Sâhib-i imtinâ'-ı kahr u şükûh
 İtse beyne'l-enâm egero gürûh
 Aldılsa basup mücâhereten
 Halkun emvâlini mükâbereten

⁷² *Behcetü'l-fetâvâ*, Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 54, yk. 48a; yazmalar gov.tr: 03 Gedik 18051 32b/ Râşid Efendi 389, 37b/ 06 Mil Yz B 893, 59b/ 06 Mil Yz B 592, 67b/ 06 Mil Yz B 827, 56b.

⁷³ BSB cod turc 266, 03 Gedik 18051: "Gûş-ı isgâyı koyma tevcîh"

⁷⁴ 06 Mil Yz B 893: "Merhametsiz düşmenân-ı ehl-i şekâ". 06 Mil Yz B 827: "Cümle düşmenân u ehl-i şekâ"

Bâb-ı kuttâ'da Kitâb-ı Menah
 Bu su'âle yazar cevâb-ı esah
 Hükmi kat'-ı tarîk-i bî-pervâ
 Haklarında kuzât ider icrâ
 Mâlimi sâhibi bulursa eger
 Aynını yedlerinden ahz eyler
 Tâlif ü mütlefe zamân olmaz
 Bunlara afv ile emân olmaz
 Vâcibü'l-katldür bular haddâ
 'Afv olunmaz anun için ciddâ
 Şâhid olmaz ahâlî-i karye
 Husamâdur bular bilâ-miryeye
 Budurur muktezâ-yı şer'-i hatîr
 Nûsha-i hâtırunda kıl tahrîr
 Yenişehirli Abdullah Efendi

18.⁷⁵

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey yakîn ile müfti-i İslâm
 Müşkilimi disem hatâola mı
 Ücret ile imâmet eyleyene
 Yevm-i dîn olıcak cezâ ola mı
 Ücreti bir imâmun olsa ribâ
 Ana hiç iktidâ revâ ola mı
 Akçe assı halâl diyu yese
 Beş vakitte o muktedâ ola mı
 Minbere çıkırsa nâsa va'z itse
 Halka hak yola pîşvâ ola mı
 Va'zı te'sîr ider mi bilse harâm
 Gönli âyînesi safâ ola mı
 'Aceben çalgulı düğün mi harâm
 Yoksa dahi eşedd ribâ ola mı

el-cevâb

Çün ribâ hâlini su'âl itdün
 Hak kelâmıyla dinle ana cevâb
 Didi Kur'ânda Hak ribâyâ harâm

⁷⁵ Velî bin Yusuf, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütp., yk.187..

Nass-ı kâtı'dur anla işbu hitâb
 Ger ribâdan ise imâm ücret
 Fâsid olur namâzı hâli harâb
 Çalgulu da'vet ana göre düğün
 Ki (ana bâ'is-i) eşedd-i 'azâb
 'İlmile 'âmil olmayan 'âlim
 Har gibidür bî-temyîz ehl-i kitâb
Ketebehu'l-fakîr Ebussuûd

19. El-ferâ'iz⁷⁶

mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün

Ey 'ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs
 Miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs
 Mir'ât-ı cemâl-i 'ilm ü a'mâl
 Mısbâh-ı revâh-ı feyz ü efzâl
 Terkitse cihânı Zeyd-i kâmil
 Kalsa giri zevci Hind hâmil
 Hem mâderi hâмили Züleyhâ
 Kim hamli ise Zeydden ola
 Mîrâsı nice iktisâm iderler
 Ya'nî ne kadar sihâm iderler

el-cevâb

Tashîh olunur yigirmi dördten
 Taksîmini dinle anla benden
 Hind üçünü dördünü Züleyhâ
 Alur olur on yedisi ibkâ
 İki seneden ekalde Mennân
 Heşde bir oğulun idüp ihsân
 Eyler oğul on yediyi ihrâz
 Olmaz ana ferd-i vâhid enbâz
 Ünsâ doğarise on iki sehm
 Ana virilür eyâ sühan-fehm
 Altı aya dek eger Züleyhâ
 Dünyâyâ veled iderse ilkâ
 Beş sehm ana olunur i'tâ
 İster(se) zeker olsun ister(se) ünsâ

⁷⁶ yazmalar.gov.tr, 03 Gedik 18051, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK, 161b. (165 yapraklık kitabın ilk sayfasında "Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Abdülkerim Efendi" yazılıdır.

20. Mes'ele-i manzûme⁷⁷

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Mevtten hiç kimseye yokdur necât
İki oğlı kaldı Zeyd itdi vefât
Hem ebi var zevcesiyle dahi ümm
Cümleten vârisleri sanadidüm
'Âkil ü bâliğ iki oğlı biri
Gâ'ib olmuş gezmede ol serserî
Hâzır olanlar 'akârâtı tamâm
Kısmet olunmasın ister ey hümâm
Var iken gâ'ib nice kısmet olur
Bunu taksîme nice ruhsat olur
Viresiz lutf eyleyüp bellü cevâb
Olasız ahrette me'cûr u müsâb

el-cevâb:

Vârisün a'dâdı mevt-i Zeydile
Olna isbât tâ kâdi bile
Nasb ide ol gâ'ib için bir vekîl
Sâ'iri yerlü yerinde hep asîl
Ba'dehû şer' üzre taksîm eyleye
Herkesün hakkını teslîm eyleye
Asl-ımîrâsunsübûtey hümâm
Oldı bu sûretde lâzım ve's-selâm
Bu cevâbı yazdıçün Seyyid Rızâ
Anı me'cûr u müsâb ide Hudâ

21.⁷⁸

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Kalmasun müşkilimiz sa'y eyle
Bu cevâbı kerem it itmâma
Zeyd-i zimmiyle nic' olur hâli
Gelse ümmü'l-veledi İslâma

⁷⁷ Es-Seyyid Mehmed Rıza, *Câmiü'l-fetâvâ*, yazmalar gov.tr22 Sel 6094, s.78; 06 Mil Yz B 1076, s. 228.

⁷⁸ *Câmiü'l-fetâvâ*, “yazmalar gov.tr: 22 Sel 6094, s.35.

el-cevâb:

‘Arz-ı İslâm olunur Zeyde hemân
 Gelse ger dîn-i metîn-encâma
 Yine evvelki gibi câriyesin
 Men’ yok zerrece istihdâma
 Kıymetin Zeyde si’âyet ider
 Gelmez ise o eger İslâma

22.⁷⁹

fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

‘Abd-i memlûki zevcesine talâk
 Virse mevlâ anun olur mı şikâk
 Vâki’ olur mı bu talâk sarîh
 Vir cevâbı anun ne ise sahîh

el-cevâb:

Vâki’ olmaz talâkı mevlânun
 ‘Abdidür mâlik-i talâkı anun
 Bu cevâb-ı savâbı yazdı Rızâ
 Anı me’cûr ide cenâb-ı Hudâ

Sonuç

Osmanlı’da’ her devirde, her konuda şeyhülişlâm veya müftülere sayısız mesele sorulmuş ve bunlara ait binlerce sayfa tutan fetvâ kitap veya mecmuaları oluşmuştur. Bu kitap veya mecmualar her bilim dalı için olduğu gibi, Türk dili ve edebiyatı için de çok önemli birer kaynak durumundadır. Sayıları şimdilik çok az gibi görünen manzum fetvâların ise, fetvâ kitapları içinde apayrı bir yeri ve değeri vardır. Gerek dil, gerekse edebî yönden ekstrem birer örnek olan bu tür fetvâlar Türk dili ve edebiyatının zengin hazinesine ayrı bir renk ve denk katmaktadır. Bu fetvâlardan toplumun iç ve dış yüzü, dinî ve ahlâkî durumu, sosyal ve ekonomik hâli, müftü ve şeyhülişlâmların parlak ve kıvrak zekası, hayal ve mana zenginliği vs. hususlara dair ilginç ipuçları ile ciddi sonuçlar elde edilmektedir. Beş asırlık bir sürede 129 şeyhülişlâmın görev yaptığı, bir şiir devleti olan Osmanlı’da’ manzum hâlde verilmiş fetvâlar az gibi görünse de, bir fetvânın nazmen ne kadar akıcı ve çekici biçimde verilebildiği bu fetvâlarla gösterilmiş olmaktadır. Manzum fetvâlar büyük ölçüde meselenin manzum biçimde sual edilmesinden dolayı verilmiş, müftünün şair olmasıyla da

⁷⁹Câmiü’l-fetâvâ, “yazmalar gov.tr: 22 Sel 6094, s.24.

yakından ilgili bulunmuştur. Bu fetvâlar her şeyden önce, güçlü birer şair olan şeyhülislâmlarca yazılmış olup, bir gazel, kaside, kıt'a veya rubâide görülen ahenk ve üslup aynen sergilenmiş, dil güzel biçimde kullanılmış, vezin ve kafiye çok az hataya düşülmüştür. Dolayısıyla bu fetvâları Klâsik Türk Edebiyatı içinde bir tür olarak ele almak mümkündür. Tespit ettiğimiz manzum fetvâlar genellikle kıt'a (nazım dâhil) şeklinde yazılmış, bir kısmında da mesnevi nazım şekli kullanılmıştır. Şu ana kadar 22 tanesini tespit ettiğimiz bu fetvâlar üzerindeki çalışmalarımız devam etmekte olup, bu çalışmalarımız ile mevcut sayının daha da artacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKLAR

- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990.
- AKSOY, Mehmet, *Şeyhülislamlıktan Bugüne Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln,1998.
- ASLAN, Nasi, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Ankara 2005, s. 73.
- ATAR, Fahrettin, *Fetvâ, DİA*, İstanbul, 1995, XII, 486.
- AYDIN, M. Akif, *Osmanlı'da Hukuk, Osmanlı Devleti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul1999, II.
- AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2001.
- BALTACI, Cahit, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976.
- CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, C: 1, OSAV Yayınları, İstanbul,1995.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB yayımı, İstanbul 1998.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara,1982.
- DÜZENLİ, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, SÜ SBE,basılmamış doktora tezi, Konya 2007.

- EBU ZEHRRA, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi* (Fıkıh Usulü), (Çev. A.Şener), Ankara, 2000.
- ERGİN, Hayri, 18. yy. *Fetvâlarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat* (Behcetü'l-fetâvâ Örneği), basılmamış Yüksek Lisans tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara 2006.
- ERTAN, Veli, *Tarihte Meşihat Makamı, İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislâmlar*, İstanbul 1969.
- HEYD, Uriel, *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, (Çev. Fethi Gedikli), Hukuk Araştırmaları Dergisi, 9/1-3, 1995.
- IMBER, Colin, *Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation*, California 1997.
- İlmiye Salnamesi, İstanbul, s.304.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri* (1861-1876), C. VII, Ankara 1956.
- KOCA, Ferhat, *Fetvâhâne*, DİA, 12/497, İstanbul 1995
- KOÇ, Mehmet, *Şeyhu'l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi'nin Talak ile İlgili Fetvâları ve Tahlili*, basılmamış Y.lisans tezi, Adana 2008.
- KRAMERS, J.H., *Şeyhülislâm*, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1964.
- LEVEND, A.S., *Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri*, TDAY Belleten, 1972, ss.35-80.
- MARDİN, Ebu'l-Ula, *Fetvâ*, İA, İstanbul, 1977, IV, 582.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, AÜHFY, Ankara, 1963.
- ÖRSTEN, Seda, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ*, AÜ SBE, basılmamış Y.lisans tezi, Ankara 2005, s.1.
- PAKALIN, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1946.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Fetvâ Mecmuaları*, Toplumsal Tarih, Mart 1994, C: 1, S: 3.
- ŞAHİN, Mustafa, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları*, (Yüksek Lisans tezi), Bursa 2000.
- ŞAHİN, Osman, *İslam Hukukunda Fetvâ Usulü*, basılmamış doktora tezi, OMÜ SBE, Samsun 2002

- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2002.
- TYAN, E., *Fatwa*, EI, II, 1965, s. 866.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, TTK 2.bsk., Ankara 1965.
- ÜÇÖK, Coşkun-MUMCU, Ahmet-BOZKURT, Gülnihâl, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1996.
- YAKUT, Esra, *II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, 3/1, s.34,35.
- ZEYDAN, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul, 1995

Yazma Eserler:

- Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.
- “yazmalar.gov.tr” den taranan eserler:
- Çatalcalı Ali bin Mehmed, *Fetâvâ*, 03 Gedik 17926, Afyon G.Ahmet Paşa İHK.
- Çivi-zâde Mehmed Muhyiddîn Efendi, 18 Hk 2.
- Ebussusud Efendi, *Mesâ'il-i fetâvâ*, 19 Hk 1657-Çorum Hasan Paşa İHK.
- Ebû İshâk-zâde Ataullah Mehmed, *Fetâvâ*, 05 Ba 1494, Amasya Beyazıt İHK.
- Hüseyin b. Alî, *Hatimetü'l-Fetâvâ*, 01 Hk 473, Adana İHK.
- Kara İbrâhîm, *Fetâvâ-yı Zeyliye*, 18 Hk 147, 362 yk, Çankırı İHK.
- Kemâl Paşazâde, *Fetâvâ*, 05 Ba 922, Amasya Beyazıt İHK.
- Lâlî Ahmed Çelebî, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 60 Hk 234/4, Tokat İHK.
- Seyyid Ahmed Efendî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, 01 Hk 521, Adana İHK.
- Behcetü'l-fetâvâ*, Râşid Efendi 389, 06 Mil Yz B 893, 06 Mil Yz B 592, 06 Mil Yz B 827.
- Câmiü'l-fetâvâ*, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 6094.
- Fetâvâ*, 03 Gedik 18294/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.
- Fetâvâ*, 03 Gedik 18051, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.
- Fetâvâ*, 03 Gedik 18430, 18400/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

el-Fetâvâ, 06 Mil Yz A 7468.

Fetâvâ-i Rıdâ'î, 45 Ak Ze 1320, Manisa İHK.

Fetâvâ-yı Alî Efendî, 60 Zile 56/1, Tokat Zile İlçe HK.

Fetâvâ-i Vessaf, 60 Hk 129, Tokat Zile İlçe HK.

Fetâvâ-yı Yahyâ Efendî, 60 Hk 414, Tokat Zile İlçe HK.

Fetâvâ-yı Nu'mâniye, 19 Hk 1685, Çorum Hasan Paşa İHK, 240 yk.

Fetâvâ-yı Ferâ'iz, 19 Hk 1664, Çorum Hasan Paşa İHK.

Fetâvâ-yı Sefîne, 19 Hk 1638, Çorum Hasan Paşa İHK.

Mecmû'a-i Fetâvâ, 60 Hk 234/1, Tokat İHK.

Mecmû'a-i Fetâvâ, 60 Hk 184, Tokat İHK.

